

Vilnius
universitetas

Vilniaus universitetas
Filosofijos fakultetas
Sociologijos ir socialinio darbo institutas

Mintarė Varanavičiūtė

Sociologijos studijų programa

Magistro darbas

Šiaulių miesto viešųjų erdvių kaita 1990-2022 metais

Darbo vadovė: doc. dr. Rūta Žiliukaitė

Vilnius

2022

Turinys

Įvadas	5
1. Posocialistinio miesto kaita	8
1.1. Miesto planavimas ir politika	9
1.2. Ekonomikos atsinaujinimas	10
1.3. Socialinė gyventojų kaita	11
1.4. Pokyčiai erdvinėje struktūroje	11
2. Viešosios erdvės samprata	14
2.1. Miesto erdvių sandara	14
2.2. Patyrimai ir judėjimas mieste	16
2.3. Viešųjų erdvių naudotojai	17
2.4. Viešųjų erdvių funkcijos ir galimybės	19
3. Tyrimo metodika	21
4. Šiaulių atvejo analizė	22
4.1. Planavimo ir infrastruktūros pokyčiai	22
4.2. Ekonominės veiklos perorientavimas	24
4.3. Miesto socialinės kaitos tendencijos	26
4.4. Miesto viešosios erdvės	27
4.4.1. Aikštės	28
4.4.2. Gatvės ir pėsčiųjų takai	28
4.4.3. Simboliniai elementai	29
4.4.4. Žaliosios erdvės	30
4.4.5. Kultūros erdvės	30
5. Viešųjų erdvių kaitos vertinimas	32
5.1. Erdvių skaidymas (1990-2000 m.)	32
5.2. Orientacija į Vakarus (2000-2010 m.)	35
5.3. Viešųjų erdvių iš(si)gryninimas (2010-2022 m.)	38
5.4. Kaitos etapų apibendrinimas	45
5.5. Kiti pastebėjimai	47
Išvados	49
Literatūros sąrašas	52
1 priedas	57

2 priedas	60
3 priedas	61
4 priedas	62

Raktiniai žodžiai: viešoji erdvė, posocialistinis miestas, transformacija, Šiauliai.

Santrauka: Šiame darbe siekiama išsiaiškinti, kaip 1990-2022 m. keitėsi Šiaulių miesto viešosios erdvės. Šiauliai yra tipinis posocialistinio miesto pavyzdys, kuriame po nepriklausomybės atkūrimo vyko intensyvūs politiniai, ekonominiai ir socialiniai pokyčiai, atitinkamai nulėmę ir erdvių kaitą. Tuo tarpu viešosios erdvės tiriamos kaip daugiau nei trisdešimt metų vykusius pokyčius atspindinčios reprezentacijos. Pirmiausia atvejis nagrinėjamas kokybinės dokumentų analizės būdu, o po to atliekami pokalbiai su gyventojais, kurių metų išryškėja trys viešųjų erdvių raidos etapai. Pirmajame etape (1990-2000 m.) dėl staigios ekonominės ir politinės kaitos pagrindinis prioritetas buvo asmeninė gerovė. Viešosioms erdvėms nebuvo skiriama dėmesio, todėl jos nyko. Sąlyginius miesto vizualinius pasikeitimus skatino nedidelių įmonių ir verslo kūrimasis. Antrajame etape (2000-2010 m.) miesto struktūra pradėjo keistis dėl išaugusio paslaugų skaičiaus ir naujų komercinių objektų įsikūrimo skirtinguose rajonuose. Viešąsias erdves pradėta tvarkyti, tačiau pokyčiai buvo lėti. Trečiajame etape (2010 m.-dabar) įvyko visų pagrindinių miesto viešųjų erdvių atnaujinimai. Gyventojai reflektuoja, kas jiems asmeniškai svarbu miesto viešose erdvėse.

Keywords: public space, postsocialist city, transformation, Šiauliai.

Summary: This paper explores how did the public space in the city of Šiauliai change from 1990 to 2022. Šiauliai is a typical example of a postsocialist city where after becoming independent major political, economic and social change took place therefore impacting its urban environment. Public space is being analyzed as a reflection of the change that happened in more than thirty years. The case is first examined by using a qualitative document analysis followed by interviews with residents of Šiauliai, during which three stages of public space development emerge. During the first phase (1990-2000) personal well-being was a key priority due to sudden economic and political reforms. Public spaces were not given attention therefore their quality started to deteriorate. The visual change that did happen was stimulated by new private businesses. In the second stage (2000-2010) urban structure began to transform because of the increased number of services and big commercial facilities in different areas. More attention was given to public space, but the change was still slow. In the third phase (2010-present) almost all public spaces were renewed. Residents reflect on what is personally important to them when being in the public space.

Ivadas

XX a. antroje pusėje išryškėjo du miestų tipai, aptinkami kapitalistinėse ir socialistinėse valstybėse. Ekologinės mokyklos šalininkai teigė, kad visiems miestams gali būti taikomas vienas bendras analizės modelis. Jis remiasi industrializacija ir jos sukeltais pokyčiais, tokiais kaip persikėlimas iš kaimų į miestus ir suburbanizacija, o kiti veiksniai suvokiami kaip šalutiniai (Enyedi: 1998, 11). Tuo tarpu istorinės mokyklos atstovai buvo linkę į šiuos miestus žiūrėti kaip į atskiros analizės vertus objektus, pasižymėjusius skirtinga charakteristika ir veiklos organizavimo pobūdžiu. Socialistiniuose miestuose valstybė kontroliavo žemės panaudojimą, gyvenamųjų būstų rinką, gyventojų pajamas. Namų ūkiams taikyti administraciniai ribojimai (tokie kaip vienas būstas vienai šeimai), griežtai prižiūrėta miesto plėtra. Centralizuota sistema lėmė, kad vyko tiesioginė finansinių resursų ir politinių sprendimų priėmimo kontrolė, o miestų planavimas buvo paremtas galia ir tarnavo kaip jos legitimavimo šaltinis (Tosics: 2005, 48-52). Ivan Szelenyi nurodė esminius bruožus, skyrusius miestus socialistinėse ir kapitalistinėse valstybėse: socialistiniuose miestuose buvo mažiau urbanizacijos (mažesnė gyventojų dalis gyveno dideliuose centruose) ir urbanizmo (įvairovės ir marginalumo) (Szelenyi, cit. pg. Tosics: 2005, 51). Be to, jie turėjo išskirtinę, griežtai formalią erdvinę struktūrą ir savybes, tokias kaip pastatų kompaktiškumas, didingumas, daug industrinio, bet mažai komercinio naudojimo erdvių, vizualinė monotonija (Hirt: 2013, 36). Po sovietinės sistemos žlugimo rytų Europos miestai patyrė staigias transformacijas, kurių metu reikėjo adaptuotis globalioje aplinkoje ir priimti svarbius sprendimus apie ateitį. Miestų pokyčius skatino perėjimas į demokratinę sistemą, rinkos ekonomika ir valdžios decentralizacija (Tsenkova: 2006, 24-25). Tai lėmė naujų gamybos ir vartojimo erdvių susiformavimą, socialinę gyvenamųjų erdvių diferenciaciją ir selektyvinę miesto plėtrą (Tsenkova: 2008, 292).

Buvusių socialistinių miestų atsinaujinimas žymėjo perėjimą nuo sovietmečiu vyravusių kolektyvinių vaizdinių iki naujų, individualių vizijų kūrimo ir įgyvendinimo (Hirt: 2013). Nors skirtingi miestai vystėsi priklausomai nuo vietinio konteksto (valstybės kontrolės, žemės rinkos, investicijų ir t.t.), galima pastebėti bendras pokyčių tendencijas, aptinkamas posocialistiniuose miestuose. Užsienio mokslinėje literatūroje sociologai, geografs, urbanistai, architektai, miesto planuotojai analizuoja Vidurio ir Rytų Europos miestus ir peržiūri įvairiose srityse įvykusias transformacijas. Socioerdvinį pasiskirstymą tiriantys autoriai pastebi, kad posocialistiniai miestai jau daugelį metų patiria gyventojų mažėjimą. Jis aiškinamas išaugusia suburbanizacija, migracija, kuri prasidėjo atsivėrus valstybių sienoms, ir neigiamu gimstamumo rodikliu (Haase: 2016). Miestiečiai yra

mobilesni, dažniau keičia gyvenamąją vietą. Jauni suaugusieji renkasi gyvenimą miesto centre, kur patogiai prieinama socialinė infrastruktūra, o sukūrus šeimą keliasi į priemiesčius (Haase et al.: 2012; Kahrik et al.: 2016). Populiarėja uždaros ir saugomos gyvenvietės (Brade: 2009). Besikeičiančius miestiečių poreikius atspindi gentrifikacijos procesas. Jis grindžiamas būsto privatizacija, naujomis investicijomis, regeneravimo politika ir augančia vidurine klase (Kovacs et al.: 2013). Tačiau ryškėja tendencija, kada gyventojų pasiskirstymą po skirtingus miesto rajonus lemia socialiniai skirtumai ir būstų prieinamumas, priklausomai nuo galimybių juos įsigyti (Sykora: 2009). Visi minėti procesai (suburbanizacija, gentrifikacija), o taip pat ir komercinių erdvių kūrimasis nuolatos kreičia miestų fizinę struktūrą (Sykora: 1999). Miestų planavimo tyrimai rodo, kad ideologinis pokytis miestų politikoje (perėjimas nuo centralizuoto socialistinio valdymo modelio į dalyvaujамąjį demokratinį) paskatino atsakomybės perkėlimą nuo viešojo į privatų sektorių ir trumpalaikius tikslus (Tsenkova: 2014), nekoordinuotą resursų eksploatavimą (Hirt: 2013). Atkreipiamas dėmesys, kad erdvių kaitos procesai intensyviau vyko antrame dešimtmetyje po sovietinės sistemos žlugimo, kada valstybės prisijungė prie Europos Sąjungos ir sulaukė naujų Vakarų kapitalo įplaukų (Garcia-Ayllon: 2018).

Lietuvos miesto sociologijos tyrimuose dažniausiai tyrimo objektu pasirenkamas Vilnius, taip pat populiarūs Klaipėdos tyrimai, o kiti miestai sulaukia daug mažiau tyrėjų dėmesio. Apolonijaus Žilio (2013) atlikta trijų Lietuvos didmiesčių rezidencinių modelių analizė atskleidė, kad individualūs skirtumai (tokie kaip amžius ar išsilavinimas) geriau paaiškina koncentracijas skirtingose miesto vietose nei gaunamos pajamos. Pastebima, kad centre gyvena mobilesni žmonės nei daugiabučių rajonuose. Taip pat fiksuojama metropoliuose (Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje) vykstanti intensyvi suburbanizacija. Nors bendrai segregacija nėra tokia žymi kaip Vakarų Europos ar JAV miestuose, socioerdvinis pasiskirstymas vis labiau gilėja (Lietuvos socialinių tyrimų centras: 2017). Nauji būsto projektai plečia miesto erdves fiziškai, bet neprisideda prie miestietiško gyvenimo raidos, jiems būdingas uždarumas. Aptvėrimai, privatumo, kaip privalumo pabrėžimas, tampa svarbia rinkodaros dalimi (Čiupailaitė: 2012). Pažymima, kad miestuose trūksta sistemiško ir vientiso požiūrio į viešųjų erdvių formavimą, o atnaujinimai pagrinde vyksta atskiruose, ekonomiškai svarbiausiuose miesto taškuose (Grunskis: 2013). Viešųjų erdvių koncentracija centre ypač matoma sostinėje (Bokmota et al.: 2018). Senamiesčio erdvėse vyrauja įvairovė, o gyvenamuosiuose rajonuose trūksta rekreacinių struktūrų, tokių kaip poilsio erdvės ir žaidimų aikštelės, sutvarkyti parkai (Urbonaitė: 2013). Viešosios erdvės neatsiejamos nuo paminklų bei pastatų, gyventojai vertina jų autentiškumą, svarbiais laikomi istoriniai monumentai (Žilinskaitė-Vytienė: 2013). Tyrimuose dėmesys skiriamas ir kultūrinėms miesto dimensijoms, nuo mieste vykstančių švenčių, svarbių vartojimo vietų kūrimui (Kraniauskas: 2011), iki

alternatyvių socialumo formų raiškos per *graffiti* piešinius (Urbonaitė-Barkauskienė: 2014). Klaipėdos tapatybė rekonstruojama per pokalbius su kultūrinės srities atstovais, kada ieškoma pagrindinių miesto simbolių ir vietų įvardijimo (Gedutis: 2011a), nagrinėjamos naracijos apie miesto kultūrinį gyvenimą (Gedutis: 2011b), subkultūrų erdvių dinamika (Kraniauskas: 2012a; Kraniauskas: 2012b).

Šiuo darbu siekiama įsijungti į diskusiją apie tai, kokie pokyčiai vyko posocialistiniuose miestuose, pagrindiniu tyrimo objektu laikant Šiaulių miesto viešąsias erdves. Šiauliai yra posocialistinio miesto pavyzdys, kuris dar sovietmečio pabaigoje buvo aktyviai orientuotas į pramonės veiklą, o Lietuvai tapus nepriklausoma valstybe, turėjo ieškoti naujos tapatybės jau kapitalistinėje sistemoje. Šiaulių miestas yra beveik neanalizuojamas akademinuose tyrimuose, trūksta kompleksinio požiūrio į tai, kaip miestas keitėsi naujoje santvarkoje ir kaip susiformavo tokie Šiauliai, kokie jie gyventojų suvokiami dabar. Viešosios erdvės pasirinktos tirti kaip miesto gyvenimo kaitą atspindinčios reprezentacijos, kuriose užfiksuoti sisteminiai lūžiai, miesto istorija ir ateities vizijos. Viešųjų erdvių, kaip ir visos fizinės aplinkos, pokyčiai trunka ne vienerius metus, todėl siekiant atlikti išsamią analizę pasirinktas nagrinėti visas posocialistinis laikotarpis.

Darbo tikslas: išanalizuoti, kaip 1990-2022 m. keitėsi Šiaulių miesto viešosios erdvės ir jų supratimas, remiantis posocialistinių miestų transformacijos ir viešųjų erdvių teorija.

Uždaviniai:

- 1) Ištirti posocialistinių miestų politinės, ekonominės, socialinės ir erdvių kaitos tendencijas;
- 2) Išsiaiškinti, kokie yra miestų viešųjų erdvių bruožai ir jų įtaka gyventojams;
- 3) Taikant kokybinę miesto dokumentų analizę, išnagrinėti, kaip keitėsi Šiaulių miestas ir jo viešosios erdvės;
- 4) Atskleisti, kaip miesto viešąsias erdves ir jų pokyčius vertina gyventojai.

Teorinėje dalyje apžvelgiama, kokie esminiai politiniai, ekonominiai ir socialiniai pokyčiai vyko posocialistiniuose miestuose ir kokią įtaką jie padarė miesto erdvinei transformacijai. Toliau nagrinėjama miesto sociologijos teorija, kur visas dėmesys skiriamas viešųjų erdvių charakteristikos ir gyventojų santykio su miesto viešomis erdvėmis aptarimui. Antroje dalyje tiriamas Šiaulių miesto atvejis. Pirmiausia analizuojami mieste įvykę pokyčiai remiantis įvairiais šaltiniais (metraščiais, dokumentais ir kt.). Galiausiai pateikiamos išvados, gautos atlikus giluminius interviu su skirtingais miesto gyventojais. Remiantis gyventojų pasakojimais, išskiriami pagrindiniai Šiaulių viešųjų erdvių kaitos etapų bruožai, identifikuojamos svarbiausios miesto viešosios erdvės ir jų vertinimas.

1. Posocialistinio miesto kaita

Perėjimas į demokratiją, laisva rinka ir decentralizuota valdžios sistema pastūmėjo intensyvius posocialistinio miesto pokyčius. Vietinis atsakas į šiuos procesus, globalus spaudimas (konkurencija dėl rinkų, investicijų) ir politikos reformos nacionaliniame lygmenyje (industrijų privatizacija, nekilnojamojo turto rinkos atsigavimas, prekyba, socialinės politikos reformos), padėjo pagrindą pokyčiams miestų institucinėje, ekonominėje, socialinėje ir erdvinėje sandaroje (Tsenkova, 2006: 23-24). Daugiau nei dešimtmetį po nepriklausomybės atkūrimo posocialistinių valstybių tyrimai, kuriuose pagrindinis dėmesys būtų skiriamas miesto erdvinei formai ir struktūrai, buvo reti. Politinės ir ekonominės sričių reformos laikytos esminėmis siekiant pažangos, todėl tokios temos kaip varžymasis dėl politinės įtakos, ekonominė raida, rinkos, auganti socialinė nelygybė ir gyventojų poliarizacija buvo labiausiai aptariamoms tiek viešame diskurse, tiek ir akademinuose tyrimuose. Dar viena priežastis susijusi su tuo, kad paprastai erdvių ir formų pokytis miestuose trunka ilgiau, todėl jį sunkiau pastebėti ir identifikuoti. Fizinė aplinka yra gerokai patvaresnė ir ilgalaikiškesnė nei miestų socialinė struktūra (Stanilov: 2007, 3-4a). Dar 1999-aisiais teigta, kad reikšmingas politinis pokytis įvyko per kelias savaites, svarbiausios ekonominės reformos įgyvendintos per kelis metus, tačiau pasikeitimai miestų erdvinėje struktūroje užtruks daug metų ar net dešimtmečių (Sykora: 1999, 79). Ludek Sykora ir Stefan Bouzarovski nuomone (2012, 45) siekiant suprasti posocialistinio miesto kaitą, reikia atlikti esminę skirtį tarp: trumpalaikio periodo, kurio metu keitėsi pagrindiniai politiniai ir ekonominiai valstybių veikimo mechanizmai, vidutinės trukmės periodo, kada žmonių elgesys, įpročiai ir kultūrinės normos adaptavosi prie naujos aplinkos ir skatino visuomenės atsinaujinimą, ir ilgalaikio periodo, kuriame formavosi labiau stabilūs miesto morfologijos, žemės panaudojimo ir rezidencinės diferenciacijos elementai. Autoriai posocialistinių miestų pertvarkos aiškinime pabrėžia sąveiką tarp trijų perėjimo aspektų: institucinės transformacijos, kuri padėjo pagrindą bendrai visuomenės struktūros kaitai, transformacijos kasdienėse žmonių, verslo ir institucijų socialinėse, ekonominėse, kultūrinėse ir politinėse praktikose, ir miesto erdvinės transformacijos.

Toliau posocialistinio miesto kaita bus aptariama remiantis Sasha Tsenkova (2006, 24) išskirtomis keturiomis pokyčio sritimis. Kiekviena dalis ir jos potėmės galėtų būti analizuojamos atskirai, tačiau šio darbo ribose bus nurodomos pagrindinės tendencijos. Skiriama, kad esminiai pasikeitimai vyko miesto valdyme (galios decentralizacija, paslaugų teikimas, miestų planavimo procesai), ekonomikoje (industrijų uždarymas, smulkusis verslas, globalizacija), socialinėje struktūroje (pajamų poliarizacija, rezidencinė diferenciacija, demografinis pokytis) ir erdvėse (naujos gamybos ir

vartojimo erdvės, vizualinė įvairovė). Pirmos trys pokyčio sritys taip pat aptariamoms ieškant sąryšio su miesto erdvėmis.

1.1. Miesto planavimas ir politika

Sovietmečiu miestų planavimo politika buvo centralizuota, technokratinė ir subordinuota valstybės ekonominiams tikslams. Strategijos rengtos vienpartinės institucinės ir ideologinės sistemos rėmuose, kada valstybė turėjo beveik absoliučią žemės, nuosavybės ir gamybos įrankių kontrolę, todėl nuo centrinės valdžios tiesiogiai priklausė, kaip vyks miesto plėtra. Kada politikai nusprendavo, kokie bus nacionaliai ekonomikos tikslai, planuotojai turėdavo juos materializuoti ir perkelti į fizinę erdvę (Maier: 1995, 352). Tuo tarpu nepriklausomų šalių gyvavimo pradžia buvo pažymėta vienpartinio režimo ir centrinio planavimo atsisakymu su tikslu pereiti į demokratinę valstybės valdymo formą. Daugumoje posocialistinių šalių esminės politinės sistemos reformos pavyko pasiekti per kelis mėnesius po sovietinio režimo griūties. Pirmuosius demokratinius šalies rinkimus sekė vietinio lygmens (savivaldybių) rinkimai, o įvykusi decentralizacija reiškė galios ir atsakomybės perkėlimą vietos valdžiai (Enyedi: 1998; Tosics: 2005). Savivaldybės tapo iš esmės atsakingos už miestų planavimą, vadybą, infrastruktūrą ir viešas paslaugas (tarp jų ir mokyklas, ligonines). Beveik visais atvejais taip pat buvo perimta vandentiekio, nuotekų, šilumos tiekimo ir būstų priežiūra (Mitric, cit. pg. Tsenkova: 2006, 39). Dėl infliacijos ir miestams skiriamų valstybės lėšų sumažinimo išaugo viešų paslaugų kaina. Rūpinimasis mokyklomis, ligoninėmis, socialinės priežiūros ir kitomis įstaigomis padidino einamuosius savivaldybių kaštus, todėl pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį infrastruktūra kito labai mažai (Tsenkova: 2006, 39-40). Išaugusios išlaidos paskatino miestus įsijungti į regiono ir globalias varžybas siekiant pritraukti daugiau kapitalo. Ilgainiui prasidėjusi miestų pertvarka atitinkamai orientuota ne tik į miestiečių gerovę, bet ir patrauklumo potencialiems investuotojams didinimą. Iš naujo susiformavusi žemės ir nekilnojamojo turto rinka bei staigus privataus sektoriaus atsiradimas drastiškai sumažino planuotojų gebėjimus numatyti ir kontroliuoti miesto vystymąsi (Hirt: 2005, 224). Į planavimo procesus įsitraukė ir individualūs veikėjai su asmeniniu kapitalu, taip pat ne pelno siekiančios organizacijos bei kitos interesų grupės, atstovaujančios skirtingus gyventojų poreikius. Griežtas planavimas suvoktas kaip prieštaraujantis rinkos logikai, todėl individualizuoti trumpalaikiai tikslai ir skirtingos vizijos suformavo erdvių įvairovės politiką (Tasan-Kok: 2006).

1.2. Ekonomikos atsinaujinimas

Ekonominė kaita pasižymėjo perėjimu į rinkos ekonomiką, prekybos liberalizavimu ir tarptautinio kapitalo įplaukomis. Po sovietmečio valstybėse staigiai sumažėjo pagrindinį pelną nešusių, didelių valstybės kontroliuotų industrijų gamybos poreikis. Fabrikai ir įmonės buvo privatizuojamos, mažinamos arba dėl nepelningumo uždaromos. Kai kurios bankrutavusios industrijos po savęs paliko apleistus kompleksus, kitos zonos perleistos privačioms įmonėms, o juose iškart kūrėsi sandėliai ir nauji biurai, kurių skaičius, priešingai, augo (Tsenkova: 2008, 294). Sovietiniame mieste valstybei priklausanti žemė galėjo būti naudojama bet kokiems valdančiosios partijos poreikiams. Siekdama būti pirmaujančia ekonomika pasaulyje, sovietinė valdžia industriniam naudojimui skyrė gerokai didesnę miesto ploto dalį nei buvo įprasta Vakarų miestuose. Pavyzdžiui, industrinės žemės dalis Krokuvoje sudarė 28 proc. nuo viso miesto ploto, kai tuo tarp Londone ar Paryžiuje – vos 5 proc. (Hirt ir Stanilov: 2009, 66). Netekę darbo ankstyvoje pokyčių stadijoje gyventojai pradėjo ieškoti naujų būdų užsidirbti. Užsiimti nedidele privačia ekonomine veikla buvo lengviau dėl finansų ir specialios infrastruktūros trūkumo. Pavyzdžiui, Varšuvoje ūkio subjektų skaičius išaugo nuo 41 tūkst. 1991-aisiais iki 244 tūkst. 1999-aisiais, o 80 proc. iš jų buvo paslaugų įmonės (Lisowski ir Wilk: 2002, 82). Pirmiausia tokia veikla buvo vykdoma asmeninėse patalpose (pvz.: butuose ir garažuose), o vėliau gautas pelnas panaudotas aukštesnės kokybės erdvių įsirengimui miestų centruose ir tankiai apgyvendintuose rajonuose (Tosics: 2005). Miestų ekonomiką taip pat veikė tiesioginės užsienio investicijos, kurios priklausė nuo valstybių progreso ir makroekonominio stabilumo. Tokie pokyčiai kaip industrijų uždarymas ar privatizavimas, valstybinių įmonių restruktūrizavimas ir darbuotojų persikėlimas į naujai įsikūrusias įmones transformavo valstybes ekonominius prioritetus nuo gamybos į prekybą (Tsenkova: 2006, 32-33). Paslaugų sektoriaus plėtra buvo tokia stipri, kad aktyviai vyko net ir tuo metu, kada valstybių ekonomikos traukėsi, o gyventojų perkamoji galia smuko. Pavyzdžiui, Belgrade, sostinėje Serbijos, kuri 90-aisiais išgyveno suirutę dėl vykusių karų, mažmeninės prekybos vietų skaičius vienam žmogui išaugo keturis kartus per 16 metų (3,7 vietos 1000-iui žmonių 1989-aisiais ir 15,4 vietos 2005-aisiais) (Hirt: 2008, 795). Erdvių komercializacija atsvėrė iki tol vyravusį paslaugų trūkumą. Naujos valstybės į kapitalistinį pasaulį pateko jau turėdamos tam tikrus lūkesčius apie vartojimo gėrybes ir jų prieinamumą, miestai pradėjo pildytis Vakarų pavyzdžiu įkvėptomis kavinėmis, įvairių paslaugų (ypač finansinių) centrais, plėtojosi kultūra ir menas (Andrusz: 2006, 83). Įsivyravusi vartotojiškumo kultūra skatino formotis naujus miestų peizažus, kuriuose pagrindiniais atskaitos taškais tapo prekybos centrai, galintys patenkinti skirtingus, iki tol labai ribotai suvoktus, interesus vienoje vietoje (Keivani et al.: 2001).

1.3. Socialinė gyventojų kaita

Socialinę visuomenės kaitą lydėjo išaugęs skurdo lygis, pajamų poliarizacija ir neigiamas demografinis pokytis. Nustojus veikti pagrindines miesto įplaukas generuojantiems fabrikams ir gamykloms, ypač buvusiuose industriniuose centruose, žymiai išaugo bedarbių skaičius (Tsenkova: 2008, 297). Gyventojams teko persiorientuoti naujame kapitalistiniame pasaulyje, kuriame vyravo kitokie paklausos ir pasiūlos santykiai. Socialistinė sistema pasižymėjo labiau egalitariniu pajamų pasiskirstymu nei rinkos ekonomikos, kur pirmenybė buvo skiriama bendram ekonomikos augimui (Milanovic, cit. pg. Tsenkova: 2006, 38). Sveikatos ir švietimo paslaugos buvo visuotinai prieinamos, būstai buvo paskiriami, o laisvalaikio veiklos, atostogos (kurortuose, sanatorijose) – užtikrinami darbovietės. Šeimos turėjo limituotą pinigų kiekį būtiniausioms prekėms įsigyti (Andrusz: 2006, 72). Tuo tarpu rinkos liberalizavimas suteikė galimybes kurti individualius verslus ir siekti privačios, nebe kolektyvinės naudos, o socialinis statusas tapo tiesiogiai priklausomas nuo turimo turto. Auganti diferenciacija darė įtaką žmonių gerovei ir prieigai prie įvairių paslaugų. Didžiausią riziką patyrė ilgalaikiai bedarbiai, didelės šeimos arba šeimos, kuriose gyveno tik vienas iš tėvų, žmonės be išsilavinimo ir etninės mažumos. Taip pat prasidėjo neigiami demografiniai pokyčiai, tokie kaip gimstamumo mažėjimas ir populiacijos senėjimas, ekonominė migracija (Tsenkova: 2006, 38). Daugybė posocialistinių miestų susidūrė su mažėjimo problema. Kai kurie iš jų pradėjo trauktis dar iki nepriklausomybės atkūrimo, bet šis procesas išibėgėjo jau po 1989-ųjų (Haase: 2016, 306). Išryškėję pajamų skirtumai reflektuoti rezidenciniame gyventojų pasiskirstyme. Paplito gentrifikacijos procesas, kai apleistos erdvės patogiose lokacijose pradėtos atnaujinti, siekiant jas pritaikyti prie pasikeitusių poreikių ir gyvenimo būdo (pvz.: 90-ųjų pabaigoje Vilniaus Užupio rajono pertvarkymas buvo inicijuotas menininkų, o vėliau ten pradėjo keltis vidutines ir aukštesnes pajamas gaunantys gyventojai) (Kovacs et al.: 2013). Nepaisant bendro miestų mažėjimo, sparčiai kilo priemiesčių bendruomenės, reprezentuojančios naująją vidurinę klasę (Haase: 2016, 307-308). Po 2000-ųjų kartu su intensyvia suburbanizacija pastebėtas dar vienas pokytis, reflektuojantis gyvenamosios vietos pasirinkimo kriterijus. Kūrimasis miesto centre pradėtas suvokti kaip laikinas etapas ankstyvojoje suaugusio žmogaus gyvenimo fazėje, o ateityje (sukūrus šeimą) numatoma persikelti į priemiesčio rajonus (Haase: 2012, 323).

1.4. Pokyčiai erdvinėje struktūroje

Politiniai, ekonominiai ir socialiniai pokyčiai sąlygojo miesto struktūros kaitą. Sovietmečiu valstybėse nereikėjo rūpintis, kaip išspręsti privačios nuosavybės konfliktus, o projektų plėtros

nestabdė žemės kainos klausimai. Visoms viešas funkcijas atliekančioms erdvėms buvo skiriamas didesnis bendras plotas nei kapitalistiniuose miestuose. Tokios politikos rezultatas buvo masinė gyvenamųjų namų rajonų ir industrinių objektų statyba. Iš vienos pusės, standartizuotus būstus statyti buvo pigiau. Tačiau tokiuose sprendimuose slypėjo ir ideologinė potekstė. Miestų planuotojai ir dizaineriai turėjo kurti tokias erdves, kurios vizualiai demonstruotų viešųjų interesų viršenybę prieš individualius. Šalia būstų ir gamyklų savo masiškumu žymūs buvo ir valdžiai skirti pastatai, tokie kaip rumunų diktatoriaus Nicolae Ceaușescu užsakymu sostinėje iškilę „Žmonių rūmai“, kuriuose įsikūrė šalies Parlamentas, taip pat aikštės, vešlūs parkai ir kitos žalios erdvės. Kada valstybės tapo nepriklausomos, tokių projektų išlaikymas dažniausiai tapo finansiškai ir logistiškai nebeįmanomas, sumažėjo bendra naujų pastatų statyba (Hirt: 2013, 31-32). Pavyzdžiui, 1980-aisiais Čekoslovakijoje buvo pastatoma apie 50 tūkstančių naujų gyvenamųjų erdvių, o nepriklausomoje Čekijoje 1993 metas – jau tik iki 7,5 tūkstančių (Lux: 2001, 193). Galima teigti, kad vienas labiausiai matomų erdvių pokyčių posocialistiniuose miestuose buvo viešųjų erdvių pertvarkymas ir perdavimas privačiam komerciniam naudojimui. Vieša žalia erdvė, tiek specialiai tam skirtuose parkuose, tiek ir gyvenamuosiuose rajonuose, sparčiai traukėsi. Bulgarijos sostinė Sofija yra vienas ekstremaliausių tokio pokyčio pavyzdžių: perėjimo laikotarpiu buvo prarasta, t.y. perduota privačiam naudojimui, apie 30 proc. žalios erdvės. Valstybėms vėl pasiekus ekonominį stabilumą, ypač po prisijungimo prie Europos Sąjungos ir infrastruktūros atnaujinimui skirtų lėšų įsisavinimo, erdvių rekonstrukcijos ir statybų mastai vėl pradėjo augti (Hirt: 2013, 32). Viešos erdvės sovietmečiu buvo svarbios dėl to, kad kartu su jose stovėjusiomis statulomis, memorialais, freskomis ir kitais oficialiais valstybės simboliais galėjo būti pajungiamos žmonių kolektyvinės sąmonės formavimui ir palankios istorinės interpretacijos kūrimui. Kada režimas pradėjo byrėti, tokios erdvės pirmiausia tapo protestų taikiniais, o vėliau pradėtos aktyviai naikinti. Elementariausia ir paveikiausia „apsivalymo“ strategija buvo monumentų pašalinimas, pavyzdžiui, sovietinėms figūroms, tokioms kaip V. Leninas, skirtų statulų nuvertimas. Kai kuriais atvejais paminklai buvo ne naikinami, bet perkelti į kitas lokacijas, kaip, pavyzdžiui, Budapešte, kur 1991 metais nutarta daugiau nei 40 sovietinio režimo statulų ir monumentų perkelti į parką miesto pakraštyje. Dar vienas svarbus pokytis buvo gatvių, pastatų ir kitų objektų pervadinimas, dažnai gražinant juos į iki sovietinius pavidalus. Taip pat siekta pagerbti nuo sovietinio režimo nukentėjusius asmenis statant naujus memorialus ir kuriant muziejus (Light ir Young: 2015, 6-9). Retrospektyvoje socialistinius miestus galima pavadinti nuobodulio miestais. Griežtai disciplinuotose gatvėse trūko žmonių, tokių kaip gatvės prekeiviai, muzikantai, protestuotojai ir žemės panaudojimo įvairovės (pvz.: nebuvo ryškių komercinių pastatų su dėmesį atkreipiančiomis iškabomis). Nuobodulio

jausmas slypėjo bendroje estetikoje, atsikartojančioje kiekviename sovietiniame mieste, spalvų trūkume ir vizualinėje monotonijoje (Hirt: 2013, 35).

Valstybinio reguliavimo panaikinimas miesto architektūros sprendimų klausimais, estetiškos kontrolės atsisakymas, privačių veikėjų su savitu požiūriu atėjimas į miesto kūrimo procesus ir kultūrinis atsivėrimas pasauliui sąlygojo posocialistinių miesto stilių įvairovę (Dmitrieva ir Kliems, cit. pg. Hirt: 2013, 35). Globali konkurencija, integracija į Europos Sąjungą ir bendras pokytis technologijose bei komunikacijos priemonėse paskatino kurtis naujus biurus (ypač finansų srities) ir plėtoti paslaugų sektorių (Tsenkova: 2006, 42-43). Kadangi buvo panaikinti prekybos apribojimai ir valstybes užplūdo įvairios gėrybės iš užsienio, taip pat atsirado galimybės išvykti į Vakarų valstybes trumpiems vizitams, todėl išaugo poreikis gauti kokybiškas komercines prekes ir paslaugas savo miestuose (Hirt: 2013, 33). Per kelis metus prieš tai buvę pilki pirmi pastatų aukštai jau buvo konvertuoti į mažas parduotuves, parduodančias viską, kas anksčiau buvo neprieinama, o prekybos vietos po truputį kėlėsi į gyvenamuosius rajonus. Miesto struktūroje atsirado daugybė nedidelių maisto prekių parduotuvių, remonto dirbtuvių, kavinių, grožio salonų (Stanilov: 2007, 87b). Kioskai ir turgūs kūrėsi netgi pėsčiųjų takuose, skveruose ir namų kiemuose (Hirt: 2013, 33). Naujos sąlygos paskatino vertybių pliuralizmą ir asmeninių interesų išskėlimą. Socialistinė kolektyvinės valios propaganda buvo pakeista individualiu pasirinkimu į vartojimą orientuotame kapitalistiniame mieste. 90-ųjų pabaigoje išaugęs poreikis buvo transformuotas į didelių komercinių prekybos vietų atsiradimą. Vartotojų lūkesčiai viršijo tuometinę pasiūlą, auganti vidurinė ir aukštesnioji klasė jau buvo sukaupusi pakankamai turto, kad galėtų jį panaudoti savo reikmėms, buvo norima lygiuotis į Vakarų vartojimo standartus ir perimti kosmopolitišką gyvenimo būdą (Stanilov: 2007, 88b). Prekybos centrų sėkmė buvo beprecedentė. Žmonės, anksčiau turėję labai ribotą pasirinkimą, susidūrė su nesibaigiančiu produktų asortimentu naujoje aplinkoje, o vyravusi planavimo sistema buvo ne tik palanki, bet ir skatino tokių erdvių kūrimą.

Investicijos į komercinę nuosavybę paskatino dvi tendencijas jų erdviame pasiskirstyme. Pirmiausia vyko naujų, Vakarų stiliaus centrinių verslo rajonų kūrimas, kurie buvo beveik visiškai skirti tik komerciniams tikslams (Sailer-Fliege: 1999, 12). Tokios erdvės taip pat egzistavo sovietiniu laikotarpiu, tačiau veikiau buvo atspindys istorinės miesto vystymosi tradicijos ir centralizuotos kontrolės, o ne rinkos suformuotos struktūros išraiška. Biurai ir parduotuvės kurtos miesto centre, nes tokiu būdu erdves buvo lengviau prižiūrėti, o jų komercinės funkcijos buvo labai minimalios. Tuo tarpu posocialistiniuose miestuose centras tapo prestižine vieta, todėl greitai kilo žemės ir nuosavybės kainos

(Wiessner: 1999, 47). Antra tendencija buvo komercinių erdvių decentralizacija (Sykora: 1999). Posocialistinis periodas buvo pažymėtas visų miesto vykdomų veiklų išsiskirstymu, iš kurių didžiausią įtaką padarė įmonių, prekybos vietų ir industrinių erdvių decentralizacija (Sykora ir Ourednicek: 2007). Naujai besikuriančioms ir investuojančioms užsienio kompanijoms buvo reikalingi biurai, prekybos ir sandėliavimo vietos jų kasdienėms operacijoms vykdyti. Neretai patogioje lokacijoje esanti nuosavybė, privačių žmonių atgauta restitucijos būdu, buvo greitai parduodama užsienio investuotojams ir vystytojams, kurie ofisų ir prekybos erdves išnuomodavo arba patys parduodavo užsienio įmonėms (Sykora: 1999, 81). Miesto centro revitalizacija pasižymėjo ir iš naujo pabrėžta erdvių gyvybingumo svarba, pradėta kalbėti apie gyvenimo kokybę ir socialinę viešų bei privačių erdvių kontrolę. Miestų valdžia darėsi vis inovatyvesnė siekdama mobilizuoti investicijas ir padaryti miesto centrus patraukliais verslo ir kultūros centrais, daugelyje miestų buvo atnaujintos nusidėvėjusios pėsčiųjų zonos ir senamiesčiai (Tsenkova: 2008, 302).

2. Viešosios erdvės samprata

Praėjusiame skyriuje buvo aptarti konkretūs pasikeitimai, su kuriais vienokiu ar kitokiu aspektu susidūrė visi posocialistiniai miestai. Tuo tarpu šis skyrius nėra konkrečiai susijęs su posocialistiniais miestais, atvirkščiai, geraisiais pavyzdžiais autoriai laiko senuosius Vakarų miestus. Sovietmečiu gyventojai neturėjo susiformavusios laisvalaikio leidimo kultūros viešose erdvėse, spontaniškas veiksmas buvo stipriai apribotas. Nepriklausomybės pradžioje miestuose pagrindinis dėmesys buvo skiriamas ekonominei plėtrai, o kultūrinis potencialas nyko. Apie viešas erdves miesto lygmenyje pradėta galvoti jau daug vėliau (didelį postūmį davė integracija į Europos Sąjungą). Taigi, šiame skyriuje bus bandoma išsiaiškinti, kokios erdvės apskritai sudaro miestą, kaip jos formuoja gyventojų kasdienybę, judėjimą, kokio potencialo turi ir kokios turėtų būti viešosios erdvės.

2.1. Miesto erdvių sandara

Remiantis Edward Soja žmogaus erdviškumo idėja, Zorica Nedovic-Budic et al. aiškina miesto erdves ir jų funkcijas kaip žmogiškosios veiklos ir aplinkos bei konteksto produktus. Miesto erdvės yra kolektyviai kuriamos ir socialiai konstruojamos per žmonių veiklą, o patys žmonės atitinkamai reaguoja į aplinką, kurioje gyvena, ir kasdien yra jos veikiami. Erdvinės formos „yra išreiškiamos fizine struktūra (pastatais, monumentais, gatvėmis, parkais ir t.t.) ir taip pat per žemės panaudojimo, ekonominio turto, kultūrinio identiteto, klasinių skirtumų, daugybės individualių ir kolektyvinių bruožų, santykių, minčių ir miesto gyventojų praktikų reprezentacijas“ (Soja, cit. pg. Nedovic-Budic et

al.: 2006, 9). Urbanistinėmis funkcijomis vadinamos įvairios praktikos ir interakcijos, kurios vyksta miesto erdvėse, tokios kaip apgyvendinimas, gamyba, vartojimas ir aprūpinimas infrastruktūrų teikiamomis paslaugomis bei patogumais. Infrastruktūros paslaugas sudaro keliai, skirti privačiam ir viešam transportui, elektros, vandentiekio, nuotekų, šiukšlių surinkimo, sveikatos ir švietimo sistemos. Patogumai yra erdvės rekreacijai (parkai) ir pramogoms (kultūros centrai, muziejai, koncertų salės). Visos veiklos yra vykdomos arba privataus, arba viešo sektoriaus, bet vis dažniau jų sąveikos būdu (Nedovic-Budic et al.: 2006, 9).

Gyventojams judėti miesto erdvėmis padeda aplinkos vaizdiniai, kuriuos sudaro tiesioginiai (einamieji) patyrimai ir praeities prisiminimai. Bet kurio žmogaus sąmonėje egzistuoja tokie mentaliniai miesto vaizdiniai arba žemėlapiai, į kuriuos įeina penki elementai: takai, pakraščiai, rajonai, susikirtimo taškai ir orientyrai (Lynch: 1960, 46). Takais yra vadinamos trajektorijos, kuriomis įprastai, kartais arba potencialiai juda gyventojai. Tokios trajektorijos yra gatvės, pėsčiųjų takai, transportui skirtos linijos, kanalai ar geležinkeliai. Pakraščiai yra linijinės formos ribos tarp dviejų objektų lūžių, pavyzdžiui, krantai, geležinkelio atkarpos (kertančios kelius), pastatų sienos. Pakraščiai gali skirti vienus rajonus nuo kitų arba kaip tik juos sujungti. Rajonai atpažįstami kaip vidutinės ir didelės miesto dalys su joms bendrais ir identifikuojamais bruožais. Priklausomai nuo miesto, dažniausiai rajonai arba takai yra dominuojantys elementai, pagal kuriuos gyventojai skirsto miesto erdves. Susikirtimo taškai yra strateginės miesto nuorodos, su(si)jungimai, skirtingų kelių susidūrimai, perėjimai iš vienu struktūrų į kitas. Juos geriausiai reprezentuoja uždaroje aikštėse suformuotų ar natūraliai atsiradusių takelių sandūra. Orientyrai yra išorinės nuorodos. Kai kurie orientyrai yra nutolę, matomi iš skirtingų kampų ir atstumų, tokie kaip bokštai ar kupolai, kiti pastebimi iš konkrečios pozicijos: parduotuvių fasadai, medžiai, bėgiai. Net ir mobilūs taškai (pvz.: saulė) gali būti laikomi miesto orientyrais (Lynch: 1960, 47-48).

Miesto viešosios erdvės pirmiausia taip pat skiriamos pagal savo formą. Tai gali būti fiziškai atviros vietos, tokios kaip parkai, turgūs, gatvės ir skverai, arba uždaros – prekybos centrai, bibliotekos, savivaldybių pastatai, baseinai ir barai. Galima kalbėti ir apie tarpines erdves, kurios apima klubus ir asociacijas. Pastarosios jungia panašius interesus turinčias žmonių grupes: daugiabučių bendrijos gyventojus, šachmatų žaidėjus, sporto entuziastus, meškeriotojus ir kt. Kiekviena vieša erdvė turi savo panaudojimo ritmą, yra reguliuojama savitų, vietinių taisyklių ir keičiasi priklausomai nuo paros meto ar sezono: naktimis ištuštėjantys skverai per pietus prisipildo žmonių, o gatvė, paprastai naudojama tranzitui, gali tapti viešo masinio susibūrimo ar protesto vieta. Ash Amin teigia, kad nėra vieno

viešosios erdvės tipo, tik skirtingos erdvės ir laiko sandūros (2008, 9). Judėjimas erdvėse priklauso nuo įpročių, pasirinktų krypčių ir nuorodų, kurias siūlo miesto objektai ir vizualiniai ženklai. Viešosios erdvės yra pažymėtos daugybės praeinančio laiko momentų, vieni gyventojai jomis renkasi judėti lėtai, kiti visada keliauja paskubomis, varijuoja erdvių atsidarymo ir užsidarymo laikas (Amin: 2008, 12).

2.2. Patyrimai ir judėjimas mieste

Michael I. Borer (2013, 970) aiškina, kaip naudojantis visais pagrindiniais žmogaus pojūčiais (rega, klausa, uosle, skoniu ir lytėjimu) galima iš arčiau analizuoti gyventojų santykį su miesto erdvėmis. Kadangi visas miestas iš individualaus gyventojų perspektyvos yra sunkiai aprėpiamas ir suvokiamas, vaizdinės reprezentacijos paprastai yra pirminės ir palieka didžiausią išpūdį. Jos sudaro pagrindą kalbėjimui apie miestą. Esminiais laikomi fiziniai objektai miesto teritorijoje (pvz.: upės, parkai, pastatai, rajonai) gali tapti ne tik simboliniais ženklais, bet ir miestų sinonimais. Jie neturi būti nuolat matomi, lankomi ar praeinami, daug svarbesnė yra tokiems objektams priskiriama reikšmė (pvz.: Niujorko dangoraižių panorama, nors ir nematoma kasdien, yra pagrindinis miesto simbolis gyventojams ir taip pat jo „vizitinė kortelė“ pasaulyje) (Wohl ir Strauss: 1958, 525-526). Miesto skambesio kombinaciją sudaro atpažįstami ritmai ir chaotiškas garsas, nuo automobilių ir viešojo transporto sukeliama triukšmo, industrinių parkų gaudesio, iki muzikos, bažnyčios varpų ir daugybės nepažįstamųjų balsų samplaikos. Skirtingi garsai yra ir pirmaplanė, ir foninė miesto akustikos dalis, priklausomai nuo to, ar gyventojas yra vienas, ar dalyvauja pokalbyje, kurioje miesto dalyje ir kuriuo paros metu leidžia laiką (Borer: 2013, 971). Uoslių pagalba identifikuojami nemalonūs kvapai iš gamyklų, fabriku ir nuotekų vamzdžių ir malonūs iš kavinių, kvėpalų parduotuvių ir parkų. Kvapus įprasta priimti kaip duotybę, todėl jie lieka nepastebėti ir neartikuliuoti arba greitai pamirštami (Borer: 2013, 972-973). Tuo tarpu su skoniu susiję patyrimai (maisto ir gėrimų gamyba bei vartojimas) yra naudojami referuojant į konkrečias vietas (pvz.: sostinės Paryžius bei Viena siejamos su nedidelėmis, jaukiomis kavinėmis) ir neretai tampa stereotipais apie miestus ar rajonus (Borer: 2013, 974). Pilnas miesto pajautimas yra įmanomas tik atpažįstant kūno ir lytėjimų padėtį jame. Vienas geriausių būdų patirti kontaktą su aplinka – vaikščiojimas miesto erdvėmis (Borer: 2013, 976-977).

Miesto tyrėjo Michel De Carteau teigimu, vaikščiojimas yra pati paprasčiausia miesto patyrimo forma (1984, 93). Skiriamos trys judėjimo pėsčiomis mieste praktikos – tikslingas, diskursyvus ir konceptualus vaikščiojimas – o kiekvieno iš jų metu pažįstamos ir (per)kuriamos erdvės. Tikslingas vaikščiojimas yra kasdienė, pasikartojanti veikla (Gehl, cit. pg. Wunderlich: 2008, 131), kai judama kartu su didele minia, skubama į darbą ar namo, siekiant greičiau pasiekti galutinį kelionės tašką.

Tikslingo vaikščiojimo metu atliekami ir kiti veiksmai, kurie apriboja dėmesio koncentraciją į aplinką, tokie kaip muzikos klausymas, ėjimas kalbant telefonu ar valgant (Wunderlich: 2008, 131). Diskursyvus vaikščiojimas yra spontaniškas, jo metu vidiniai kūno impulsai derinami su lankomų vietų ritmu, kuriamas artumas su aplinka. Diskursyviame vaikščiojime tikslas gali būti visai nereikalingas, svarbesnė yra pati kelionė (Wunderlich: 2008, 132). Tokio judėjimo patirtį reprezentuoja XIX a. prancūzų poeto Charles Boudelaire sugalvotas terminas *flâneur* (liet. bastūnas, slampinėtojas), apibūdinantis žmogų, kuris „klajodamas“ erdvėmis stebi ir dalyvauja organiškame miesto gyvenime, neturi konkretaus tikslo, yra atviras naujoms patirtims ir momentiniams malonumams (Lavrinec: 2011, 64). Konceptualus vaikščiojimas yra refleksyvi ėjimo forma. Jis įkvepia kūrybiškas reakcijas, skatina susipažinti su erdvėmis, organizuoti intervencijas. Apie konceptualų vaikščiojimą galvojama ir jis planuojamas dar prieš pradėdant atlikti. Konceptualus vaikščiojimas yra sąmoningas būdas susipažinti su miestu ir atrasti tokias jo charakteristikas, kurios paprastai nepastebimos ar neapsvarstomos (pvz.: gatvių performansų, organizuotų meninių pasivaikščiojimų forma) (Wunderlich: 2008, 132). Diskursyvus ir konceptualus vaikščiojimai skatina susidūrimus ir atradimus, o tikslingas ėjimas sukuria tvarkos ir tęstinumo pojūtį (Seamon, cit. pg. Wunderlich: 2008, 133).

Erdvės dažnai vertinamos per suteikiamas emocijas. Graham Harman teigia, kad bet kuris objektas gali būti apibūdinamas iš dviejų perspektyvų, t.y. iš realios (tikros) ir emocinės perspektyvos. Kada realūs objektai egzistuoja nepriklausomai nuo to, ar mes suvokiame juos, ar ne, emociniai objektai susiformuoja tik santykiyje su mūsų sąmone. Emocinės savybės yra pažįstamos per pojūčius, o realios veikia savarankiškai (Harman, cit. pg. Jabareen ir Eizenberg: 2021, 216-217). Sekant G. Harman idėjomis, galima teigti, kad miesto socialinės erdvės taip pat yra ir realūs, ir emociniai objektai, su tikromis (empirinėmis) ir jausminėmis savybėmis. Realios savybės yra susijusios su tokia charakteristika, kaip jų panaudojimo galimybės, būstų tipai, išsidėstymo tankumas. Tuo tarpu emociniams objektams žmonės suteikia tokius bruožius kaip „geras“, „švarus“, „saugus“, arba kaip tik – „blogas“, „skurdus“, „nykstantis“ (Jabareen ir Eizenberg, 2021, 217).

2.3. Viešųjų erdvių naudotojai

Paprastai žmonės viešose erdvėse renkasi turėdami konkrečias priežastis, kurios atspindi gyvenimo būdą (laisvalaikio praleidimą, profesiją, amžių): dviratinkai ieško takų, skirtų patogiam pravažiavimui, o vyresnio amžiaus žmonės – suoliukų prisėsti (Carr et al.: 1992, 230-231). Stephen Carr et al. aiškina žmonių poreikius viešose erdvėse komforto arba poilsio siekiu, pasyviu arba aktyviu dalyvavimu ir galimais atradimais. Apie komfortą galima kalbėti keliomis perspektyvomis. Jis gali būti

fizinis, kai dažnai lankomose ir atvirose miesto erdvėse yra sukurtos vietos sėdėjimui, valgymui, pokalbiams, poilsiui, ir psichologinis – žinojimas, kad pats individas ir jo asmeniniai daiktai buvimo erdvėje metu yra saugūs. Poilsis pirmiausia siejamas su atpalaiduojančia atmosfera, kurią suteikia žaluma, tokia kaip medžių pavėšiai ar sutvarkyti gėlynai. Pasyvus įsitraukimas nurodo, kad žmonės viešose erdvėse mėgaujasi stebėdami aplink juos „vykstančią sceną“, lyg būdami teatre, ir patys neatlikdami jokių papildomų veiksmų. Pavyzdžiui, popietės praleidimui jie pasirenka kavinę su staliukais ir kėdėmis, atsuktomis į judrias gatves ir stebi žmones, mašinas, įvairias subjektų ir / ar objektų sąveikas. Aktyvus įsitraukimas, atvirakščiai, reiškia tiesioginę žmogaus patirtį, o per tokias praktikas kuriamas organiškasis ir nuolat besikeičiantis miestas. Tėvams, kurie augina mažus vaikus, svarbios netoli namų esančios žaidimų aikštelės, nes jose gali žaisti jų vaikai, o jie patys – socializuotis su kitais suaugusiais. Kita iliustracija yra miestuose vykstančios šventės ir festivaliai, kurie be tarpusavio bendravimo taip pat skatina pramogas ir vartojimą (pvz.: pirkimą, valgymą). Galiausiai, miestiečio patirtys yra neatsiejamos nuo retkarčiais įvykstančių atradimų, siejamų su patraukliais ir išskirtiniais objektais, patraukiančiais dėmesį (Carr et al.: 1992, 232-238).

Mark Francis (1989) nurodo penkias visuomenės grupes, turinčias skirtingus interesus viešose erdvėse. Tai yra erdves naudojantys ir jų nenaudojantys žmonės, erdvių valdytojai, miesto administracijos darbuotojai ir dizaineriai. Erdvių naudotojais vadinami miesto gyventojai, kurie dažnai lanko viešas erdves ir jomis naudojasi tiek pasyviai, tiek aktyviai. Jiems svarbus komfortas, galimybės praleisti laisvą laiką, patogiai apsipirkti ir pan. Tačiau dažniausiai neatsiklausoma jų nuomonės apie erdves ir jų patrauklumo didinimą, tokie gyventojai paprastai nekviečiami dalyvauti erdvių kūrimo ir atnaujinimo arba jų įsitraukimas juntamas per menkai. Naudotojai gali būti skiriami pagal amžiaus grupes (pvz.: paaugliai, suaugusieji) ir pagal ekonominį statusą (pvz.: ofisų darbuotojai, benamiai). Tie, kurie erdvėmis tiesiogiai nesinaudoja, taip pat yra svarbi, bet pamirštama gyventojų dalis. Didelė dalis žmonių parkus ar aikštes tik praeina pėsčiomis, pervažiuoja autobusais ar mašinomis, o tokius miestiečius labiausiai domina erdvių vizualinis patrauklumas. Erdvių valdytojai ir savininkai (nuo nuomininkų iki investuotojų) turi daugiausia įtakos erdvių kūrimo procesuose. Viešus arba privačius interesus atstovaujančios grupės samdo dizainerius, su jais tariaisi (ir daro įtaką jų nuomonei) dėl estetiškos erdvių vizijos išpildymo, ir taip pat yra atsakingi už kasdienį erdvių funkcionavimą. Miesto savivaldybės administracijoje dirbantiems asmenims pavesta rūpintis bendra miesto viešųjų erdvių kokybe ir atlikti priežiūros funkcijas. Skirtingi administraciniai skyriai yra atsakingi už parkų, gatvių, skverų vystymą ir išlaikymą, naujų privačių erdvių statymą, atitikimą numatytiems standartams ir pan. Tuo tarpu dizaineriai, tokie kaip architektai ir menininkai, formuoja viešųjų erdvių vizualinę kokybę.

Priimti sprendimai apie erdvių dizainą vėliau daro įtaką tam, koks elgesys suvokiamas kaip pageidautinas atitinkamose vietose. Tvoros, vartai, patogumų (pvz.: viešųjų tualetų) trūkumas naudotojus atstumia, o vandens fontanai, patogūs suoliukai, medžiai sukuria jaukumo pojūtį (Francis: 1989, 152-154).

2.4. Viešųjų erdvių funkcijos ir galimybės

Miesto planuotojai ir kiti erdvių kūrėjai (architektai, skulptoriai, menininkai ir kt.) siekia padaryti erdves patrauklias ir lankomas gyventojų. Paprastai erdvių fiziniam atpažinimui naudojami aptvėrimai (pvz.: sienelės, kita grindinio spalva), kurie jas įrėmina ir suteikia apibrėžtumo pojūtį. Daugėja atvejų, kada į formą žiūrima laisviau. Ji adaptuojama prie naujų gyventojų poreikių, pavyzdžiui, mašinų aikštelės arba važiuojamosios atkarpos miesto centre yra atiduodamos pėsčiųjų naudojimui (Carmona: 2018, 48-49). Erdvės gali būti komercinės, orientuotos į vartojimą ir paslaugas, taip pat pritaikytos sportui ar žaidimams, rekreacijai. Kitose stovi skulptūros ar monumentai, įamžinantys miesto istoriją. Nepriklausomai nuo savo paskirties, visos viešos erdvės turi būti laisvos: jos turi būti atviros, patekimas į jas neribojamas, o jų lankymas – nemokamas (Carmona: 2018, 50-51). Tinkamai sukurtos viešos erdvės yra patogiai pasiekiamos, o jų viešas pobūdis aiškiai identifikuojamas (Carmona: 2018, 53). Ilgainiui erdvės tampa prasmingos, kai suteikia naudotojams emocijas: primena svarbius įvykius, asmenines patirtis. Jų ilgaaamžiškumą žymi istoriniai pastatai, seni miesto medžiai, erdvių savalaikis nusidėvėjimas. Erdvėms prasmę taip pat teikia galimybė „jose dalyvauti“. Pozityvius patyrimus skatina aktyvūs elementai, tokie kaip fontanai, arba pasyvūs, nuo gėlynų iki nemokamo belaidžio interneto. Mieste gyvena, dirba, laisvalaikį leidžia daugybė žmonių, nuolat vyksta tarpusavio interakcijos. Erdvių dizainas nulemia, kiek ir kurios vietos yra tinkamos trumpiems susitikimams, o kur organizuojamos didelės miesto šventės (Carmona: 2018, 54-55). Vairuojantiems yra reikalingos automobilių aikštelės, o gyventojams (pėstiesiems) – pakankamai vietos nesuvaržytam judėjimui ir socializacijai. Esminis erdvių kūrėjų tikslas turi būti naudotojų gerovė ir saugumas. Lankomiausios erdvės yra aiškiai matomos (pvz.: apšviestos), prižiūretos, švarios ir tvarkingos. Vertinama žaluma, geras vietos mikroklimatas (pvz.: stogelis nuo vėjo ar lietaus) (Carmona: 2018, 55-56). Kiek ilgai išsilaiko ir yra aktuali bet kuri erdvė priklauso nuo jos gebėjimo adaptuotis ir keistis. Trumpuoju laikotarpiu tai lemia pritaikomumas skirtingam naudojimui dienos metu, savaitės eigoje ar per visus metus. Ilguoju laikotarpiu svarbi adaptacija keičiantis visuomenei ir technologijoms (Carmona: 2018, 56-57).

Paskutiniais dešimtmečiais į erdvines praktikas bandoma integruoti naujas technologijas. Martejn de Waal et al. (2020) pateikia iniciatyvas, kurios keičia įprastus patyrimus erdvėse. Technologijų pagalba išsaugomos simbolinės reikšmės ir miesto ritmas, o jį tam tikru lygiu gali pajusti net ir tie, kurie nėra konkrečioje vietoje konkrečiu metu. Vykstantis miesto „pulsavimas“ fiksuojamas per sensorius ar naudojant instaliacijas, pavyzdžiui, kai skaičiuojama, kiek žmonių praeina per aikštes ar koku greičiu važiuoja dviračiai, mašinos. Tokios dažnai laikinos instaliacijos koreguoja ir miesto erdvių formas. Į tuščias sienas nukreipiami projektoriai kuria naujus elementus, keičia pastatų charakterį (de Waal et al.: 2020, 40-41). Pavyzdžiui, Vilniaus Rotušė ar Televizijos bokštas tam tikrų švenčių ar minėjimų metu yra nušviečiami skirtingomis spalvomis ir primena apie svarbias progas, demonstruoja palaikymą. Tinkamai pritaikytos technologijos skatina gyvumą ir interakcijas, gilesnius apmąstymus ir pokalbius. Viešos erdvės gali būti diskusijų ir aktualių problemų sprendimo vietos, ir netgi tarp nepažįstamų miestiečių formuoti familiarumo ir tarpusavio pasitikėjimo jausmus (de Waal et al.: 2020, 42). Gyventojai ir miesto lankytojai naudojami mobiliojo telefono kamera, „gaudo“ momentus, dalijasi jais socialiniuose tinkluose ir taip nusavina erdves. Atsiranda simbolinis ryšys, kuris atkartojamas ir prisimenamas žiūrint nuotraukas, vaizdo įrašus. Atitinkamai, erdvės jau gali būti iš pat pradžių kuriamos ir modeliuojamos taip, kad jose būtų norima fotografuotis, taigi, rinktūsi daugiau žmonių, kurie toliau patys tęstų informacijos sklaidą (de Waal et al.: 2020, 44-45). Dėl to miestų centrinėse aikštėse pakankamai įprasta matyti jų pavadinimų ženklus, į kuriuos dienos metu dėmesys krypsta dėl jų išpūdingo dydžio, o naktį – ryškaus apšvietimo. Tokiu atveju pakanka prisitaikyti prie pačių erdvių naudotojų praktikų, kurios yra nulemtos naujų technologijų. Jau minėtas erdvių tyrėjas K. Lynch kalbėjo apie mentalinius žemėlapius, kurie padeda gyventojams naviguoti mieste ir išbandyti naujas erdves. Šiame kontekste instaliacijos, tokios kaip interaktyvūs informaciniai stendai ar apšviesti takai, tampa reikšmingais orientyrais. Išmaniuosiuose ekranuose randama informacija apie lankytinus objektus ir rekomenduotinus maršrutus (de Waal et al.: 2020, 46-47). Technologijomis, dažniausiai kamerų pagalba, taip pat gali būti siekiama kontroliuoti, reguliuoti ir daryti įtaką žmonių elgesiui viešose vietose. Iš vienos pusės, atliekama geresnė miesto priežiūra, erdvės tampa saugesnės. Tačiau kyla papildomi klausimai dėl to, kiek viešosios erdvės išlaiko *viešumo* ir kiek tokiomis intervencijomis yra pažeidžiamas gyventojų privatumas (de Waal et al.: 2020, 48).

3. Tyrimo metodika

Šiame darbe analizuojama, kaip 1990-2022 m. keitėsi Šiaulių miesto viešosios erdvės. Duomenys tyrimui rinkti dviem etapais: remiantis kokybine dokumentų analize, atliktas Šiaulių miesto atvejo tyrimas, ir giluminiai interviu su miesto gyventojais. Empirinio tyrimo uždaviniai:

- 1) Atlikti Šiaulių atvejo analizę ir išsiaiškinti, kaip keitėsi miesto struktūra ir viešosios erdvės;
- 2) Atskleisti, kaip miesto viešųjų erdvių pokyčius supranta ir vertina miesto gyventojai.

Šiaulių miesto atvejis nagrinėtas kokybinės dokumentų turinio analizės būdu, kuriai pasitelkti įvairūs šaltiniai: literatūra, miesto metraščiai, savivaldybės dokumentai ir vykdyti (vykdomi) projektai, nutarimai bei internetiniai šaltiniai. Visi šaltiniai suklasifikuoti ir pateikti 1 priede. Tokia analizė padėjo susipažinti su pagrindiniais mieste įvykusiais pasikeitimais ir išsiaiškinti bei aprašyti miesto kaitos trajektoriją. Antrame tyrimo etape siekta sužinoti, kaip dokumentuotus pokyčius supranta miestiečiai, kokias jie turi asmenines patirtis ir suvokimą apie Šiaulius, todėl atlikti pusiau struktūruoti giluminiai interviu. Tokio tipo interviu suteikė galimybę iš anksto pasiruošti pagrindines gaires, bet taip pat leido lanksčiai reaguoti į interviu eigą ir respondentų pasakojimus. Gairės (pateikiamos 2 priede) buvo parengtos atsižvelgus į analizuotą posocialistinių miestų, viešųjų erdvių literatūrą ir Šiaulių miesto kontekstą. Magistro darbo tyrimui atlikti kalbintos dvi žmonių kategorijos: 1) miesto gyventojai (erdvių naudotojai) ir 2) erdvių kūrėjai (specialistai). Miesto gyventojai yra žmonės, kurie viešomis erdvėmis naudojami pasyviai ar aktyviai ir pagal savo turėtas praktikas gali reflektuoti jų kaitą. Tuo tarpu kūrėjais vadinami įvairūs specialistai, kuriems yra tekę prisidėti prie erdvių tvarkymo, atnaujinimo, inicijuoti projektus, kurie kasdienybėje aktyviai domisi ir dalyvauja miesto raidos procesuose. Iš viso atlikta 13 interviu, iš jų 8 pokalbiai su miesto gyventojais ir 5 su kūrėjais (žr. 3 priede esančią informaciją apie visus respondentes). Informantai atrinkti taikant tikslinės atrankos metodą pagal tris kriterijus: 1) jų nuolatinė gyvenamoji vieta: Šiauliai; 2) amžius: gimę bent 1975 metais; 3) profesija: priklausomai nuo kategorijos. Apklausti gyventojai Šiauliuose praleido visą nepriklausomybės laikotarpį, kitose šalyse ar miestuose gyveno ne ilgiau kaip kelis metus. Specialistų tarpe vienas respondentas atvyko į miestą po 2000-ųjų. Siekta apklausti žmones, kurie galėtų reflektuoti miesto pokyčius per daugiau nei tris dešimtmečius, todėl respondentai turėjo būti ne jaunesni nei 47 metų (t.y. jiems 1990-aisiais turėjo būti bent 15 metų). Gyventojai (erdvių naudotojai) atstovavo įvairias profesijas (pvz.: istorikas, verslininkė, namų šeimininkė). Jų tyrimui buvo ieškota socialinio tinklo „Facebook“ viešojoje grupėje, kurioje yra daugiau nei 20 tūkst. žmonių. Tokiu būdu pokalbyje sutiko dalyvauti 6 žmonės, dar 2 surasti sniego gniūžtės metodu. Tuo tarpu specialistai pasirinkti pagal konkrečias profesijas. Buvo kreiptasi į žmones,

kurie galėtų papasakoti apie miesto strateginę plėtrą, architektūrinius sprendimus, dizainą, kultūrinės iniciatyvas. Tyrime sudalyvauti sutiko 5 specialistai, tarp kurių – 2 architektai, 1 dizaineris, 2 meno ir kultūros ekspertai. Už urbanistiką atsakingo miesto savivaldybės skyriaus darbuotojai tyrime dalyvauti atsisakė. Beveik visų atliktų interviu trukmė varijuoja nuo 30 min. iki 3 valandų, jie vyko nuotoliniu būdu naudojantis „Microsoft Teams“ pokalbių programa. Su vienu respondentu pokalbiai dviejų gyvų susitikimų metu iš viso truko apie 6 val., iš kurių yra įrašytos 2 val. Surinkti interviu koduoti naudojantis MAXQDA programa (koduotos informacijos išraiška „medžio“ pavidalu – 4 priede), o informacijai apibendrinti ir interpretuoti atlikta teminė analizė. Visi interviu išrašai pridedami 5 priede (kuris siunčiamas atskirai).

4. Šiaulių atvejo analizė

Šiaulių atvejis analizuojamas naudojantis posocialistinių miestų teorijoje išryškėjusia struktūra. Pirmose trijose skyriaus dalyse aptariami tie pokyčiai, kurie suvokiami kaip reikšmingi miesto viešųjų erdvių raidai. Pasikeitimai nagrinėjami pagal tai, kas skirtingais laikotarpiais žymėjo esmines tendencijas ar lūžio taškus, galimai turėjo daugiausiai įtakos miesto kaitai, jo dabartinei būklei, miesto buvusios tapatybės transformacijai ir naujų užuomazgų formavimuisi. Kai kurie pasikeitimai su erdvėmis susiję tiesiogiai (kaip vykdomi projektai ir erdvių rekonstrukcijos), kiti netiesiogiai (kaip mažėjantis studentų skaičius). Etapų savitumas nulemia, ar atvejo aprašyme minimos smulkios istorinės detalės, ar kalbama apie bendras tendencijas. Šioje dalyje bus pateikiamas Šiauliuose įvykusių pokyčių apibendrinimas iš naujos sociologinės perspektyvos (kuri paprastai miesto analizėje netaikoma, renkama nagrinėti konkrečias sritis, pvz.: ekonominę, ar specifinius vizualinės raidos aspektus, pvz: architektūrinius). Kontekstas yra svarbus gyventojų patirčių suvokimui.

4.1. Planavimo ir infrastruktūros pokyčiai

Pirmaisiais nepriklausomybės metais vietos savivaldos atstovams reikėjo surasti tinkamiausią miesto veiklos organizavimo pobūdį naujai pasikeitusioje demokratinėje santvarkoje. Laikotarpis tiek Šiauliuose, tiek ir visoje Lietuvoje buvo sudėtingas, teko spręsti vidinius ginčus (atsirado naujų partijų ir skirtingų interesų), efektyviam savivaldybių funkcionavimui trūko lėšų. 1990-aisias įvyko pirmieji miesto savivaldybės tarybos (iki tų metų balandžio 18 d. – Liaudies deputatų tarybos) rinkimai. Tačiau kilo nesutarimai tarp išrinktos miesto valdybos ir tarybos, strigo daugelio miestui svarbių klausimų sprendimai ir 1991 m. rudenį buvo nubalsuota už tarybos pirmininko ir mero atleidimą (Šiaulių metraštis: 1994, 80-85). Šaltiniuose užfiksuota, kad 1993 m. iš komunaliniam ūkiui skiriamų lėšų jų

pakako tik pagrindinių objektų išlaikymui ir būtiniausių darbų atlikimui (Metraštis: 1994, 180). Po sekančių rinkimų 1995-aisiais (pirmųjų po Rusijos kariuomenės išvedimo) savivaldybės struktūra pakito. Vienas iš pokyčių buvo, kad tarybos nariai pradėjo dirbti komitetuose (Metraštis: 1996, 30-31). Tais pačiais metais buvo patvirtintas sprendimas kurti laisvąją ekonominę zoną (LEZ) Šiauliuose (Metraštis: 1996, 37). Tačiau ir toliau trūko resursų. Pavyzdžiui, 1995-1996 m. žiemą mieste lėšų užteko tik trečdalis gatvių sniego valymui. Nyko miesto rekreacinės erdvės, sodinta vis mažiau žalumos: 1995 m. pasodinti 36 medžiai ir 473 krūmai, kai dar 1990 m. – 4,1 tūkst. medžių ir 24,3 tūkst. krūmų (Metraštis: 1996, 134-136). Dešimtmečio pabaigoje tiek politinė, tiek ekonominė situacija darėsi stabilesnė, pradėta aktyviau kelti klausimus dėl miesto ilgalaikio plano ir strategijos kūrimo (Metraštis: 2003, 35-36). Tikslingai miesto bendrajam planui sukurti 1997 m. buvo įsteigta savivaldybės įmonė „Šiaulių planas“ (veikusi iki 2003 m.), tačiau šio teritorijos planavimo dokumento tuo metu nepavyko paruošti, todėl pratęstas 1980 m. Generalinio plano galiojimas (Metraštis: 2003, 40). 2003 m. miesto taryba priėmė sprendimą „Dėl Šiaulių miesto bendrojo plano rengimo“ (Metraštis: 2007, 46). Užtrukus procesui planas patvirtintas tik 2009 m. pradžioje, nustatytas jo galiojimo laikas – 15 metų (Metraštis: 2011, 37). Taip pat 2003 m. buvo patvirtintas vidutinės trukmės (2004-2006 m.) Šiaulių miesto strateginis planas. 2005 m. nuspręsta rengti ilgalaikį (2007-2016 m.) plėtros planą, kuris turėjo pratęsti jo pirmtaką (Metraštis: 2007, 60). 2005 m. Šiaulių miesto savivaldybės taryba patvirtino Šiaulių miesto viziją (iki 2025 m.) ir miesto plėtros prioritetus 2007-2016 m. 2006 m. parengtas veiksmų planas, kuriame nustatyti kiekvieno prioriteto tikslai, uždaviniai ir veiksmai, vykdytojai, terminai, orientacinis lėšų poreikis (Metraštis: 2007, 63-65). Suformuota miesto vizija: „Šiauliai – saulės miestas: atviras, veržlus ir saugus“ ir trys prioritetai: atvira, kūrybinga ir atsakinga bendruomenė; miesto ekonomikos konkurencingumas; gyvenamosios aplinkos kokybė (Šiaulių miesto savivaldybė: 2006). 2004-aisiais Šiauliai nuosekliai augo. Administracija rengė paraiškas ir gavo Europos Sąjungos finansavimą tokiems ilgalaikės svarbos projektams kaip multifunkcinio komplekso statyba, Talkšos ežero valymas ir Šiaulių miesto gatvių modernizavimas. Toliau glaustai aptariami šie ir kiti svarbūs projektai.

Tarptautinei krepšinio federacijai (FIBA) paskelbus, kad 2011 m. Europos krepšinio čempionatas bus rengiamas Lietuvoje, nuspręsta pastatyti naujas daugiafunkces arenas, vieną iš jų ir Šiaulių mieste. Šiaulių arena atidaryta 2007 m. (Metraštis: 2007, 49-50). Miesto centre esantis Talkšos ežeras buvo teršiamas nuo to laiko, kai prie jo dar XIX a. pab. įsikūrė Chaimo Frenkelio odų fabrikas. 2005-2006 m. nuo pietinės pusės pradėti pirmieji Talkšos valymo darbai, sutvarkytos pakrantės ir šalia esantis takas (Metraštis: 2007, 50), 2013 m. užbaigtas ir šiaurinės dalies valymas (Projektas „Talkšos ežero šiaurinės dalies valymas ir prieigų sutvarkymas“, 2007-2013 m.). Talkšos ežero pakrantė tapo vis

lankomesnė, pradėta rūpintis jos infrastruktūra. 2020 m. buvo pasirašyta nauja sutartis dėl teritorijos sutvarkymo (Projektas „Talkšos ežero pakrantės plėtra“). 2022 m. aikštėje jau yra įrengta nauja žaidimo aikštelė, lauko treniruokliai, mažosios architektūros elementai (suoliukai, dviračių stovai ir kt.). Šiauliai dar nuo 1975 m. buvo garsūs Vilniaus gatvės atkarpa, paversta pėsčiųjų bulvaru. Senosios dalies tvarkymas vyko trimis etapais: 2006 m. sutvarkyta pirmoji bulvaro atkarpa tarp Tilžės ir Dvaro g., 2007 m. – antroji (tarp Dvaro g. ir A. Mickevičiaus g.), 2010 m. – trečioji (tarp A. Mickevičiaus ir Žemaitės g.) (Metraštis: 2011, 38). Naujosios dalies (tarp Tilžės g. ir Draugystės pr.) ir amfiteatro tvarkymas prasidėjo 2019 m. ir turi būti baigtas 2022 m. (Projektas „Vilniaus gatvės pėsčiųjų bulvaro ir amfiteatro rekonstrukcija“). Dar keli reikšmingi pasikeitimai per paskutinius penkis metus buvo 2018 m. sutvarkyta „Saulės laikrodžio“ aikštė (Projektas „Saulės laikrodžio aikštės kapitalinis remontas“), 2020 m. pagrindinė miesto reprezentacinė erdvė – centrinė Prisikėlimo aikštė (Projektas „Prisikėlimo aikštės, jos jungčių ir prieigų rekonstrukcija“), o 2021 m. – senojo miesto parko estrada (daugiau apie Talkšos ežerą, bulvarą, aikštes, parkus ir kt. viešas erdves žr. ketvirtame poskyryje). Įpusėjus trečiaji nepriklausomybės dešimtmetį buvo atnaujintas ir miesto strateginis plėtros planas. 2015-2024 m. plane išlaikyta 2006 m. Tarybos sprendimu patvirtinta miesto vizija ir plėtros prioritetai, tik pakeistas jų detalizavimas (Šiaulių savivaldybė: 2016). Su kiekvienais naujais miesto savivaldos rinkimais koregavosi miesto ateities matymas, o bendri tikslai pradėjo ryškėti kuriant ilgalaikius planus.

4.2. Ekonominės veiklos perorientavimas

1990-ųjų tendencijos daugiausia buvo nulemtos sovietmečiu mieste veikusių pramonės gigantų veiklos pokyčių. 1980 m. Šiauliuose buvo 37 didelės pramonės įmonės. Daugiausia žmonių dirbo gamybos, elektronikos, metalo apdirbimo, maisto ir lengvojoje pramonėje. Didžiausios ir geriausiai žinomos Šiaulių miesto įmonės buvo televizorių gamykla „Tauras“ (įkurta 1961 m.), elektronikos gamykla „Nuklonas“ (įkurta 1961 m.), odos ir avalynės susivienijimas „Elnias“ (įkurtas 1946 m., sujungus buvusias odos apdirbimo įmones), dviračių ir variklių gamykla „Vairas“ (įkurta 1948 m.) ir trikotažo fabrikas „Verpstas“ (įkurtas 1945 m.). Miesto įmonių produkcija buvo realizuojama daugiausia Sovietų Sąjungoje, pavyzdžiui, apie 60 proc. „Nuklono“ produkcijos buvo naudojama karinėje pramonėje raketoms ir karo lėktuvams gaminti (Metraštis: 1996, 138). Lietuvoje privatizavimo procesas prasidėjo 1991 m. Pirmoji didelė tais metais privatizuota parduotuvė buvo centrinė universalinė, 1992 m. – fabrikas „Verpstas“ ir įmonė „Elnias“ (Metraštis: 1994, 182-189). Krizės laikotarpiu smuko produkcijos kiekiai: 1992 m. pagaminta 64 proc. mažiau negu 1989-ais, 1993 m. – 40 proc. mažiau negu 1992 m., o 1994 m. – 11 proc. mažiau negu 1993 m. (Metraštis: 1996, 139).

Keletui gamyklų pavyko prisitaikyti prie naujos rinkos ir tęsti savo veiklą (pvz.: „Naujajai Rūtai“, kuri gražinta teisėtiems savininkams), kitos gamyklos uždarytos arba pertvarkytos. „Nuklonas“ bankrutavo 1994 m., veiklą atnaujino 1995 m., bet 1997 m. buvo galutinai likviduota. Tuo tarpu „Vairas“ 1993 m. buvo padalintas į dvi gamyklas – „Šiaulių vairą“ (bankrotą paskelbė 1997 m.) ir bendrą Lietuvos-Vokietijos įmonę „Baltik vairas“, kuri toliau tęsė veiklą. Atitinkamai pradėjo mažėti ir pramonėje dirbančių žmonių skaičius: 1989 m. pramonės įmonėse dirbo apie 30,5 tūkst., o 1995 m. jau tik mažiau nei 15 tūkst. gyventojų (Metraštis: 1996, 140-143), todėl šiauliečiams teko ieškoti kitų pragyvenimo šaltinių. Privatus verslas daugiausia kūrėsi prekybos, statybos ir buities paslaugų teikimo srityse. 1993 m. privačiose įmonėse parduota daugiau nei pusė visos prekių apyvartos. 1991 m. buvo įkurti Šiaulių regioniniai prekybos ir pramonės rūmai, kuriems priklausančiose įmonėse po kelių metų jau dirbo apie 18 tūkst. žmonių (Metraštis: 1994, 190). 1992-1994 m. laikotarpiu aktyviai kūrėsi kioskai, 1993 m. pateikti 284 prašymai dėl leidimų juose prekiauti, iš kurių patenkinta daugiau nei trečdalis. Taip pat padidėjo turgaus vaidmuo, 1992 m. atidarytas pramoninių prekių turgus miesto Pabalių rajone. 1995 m. Šiauliuose veikė virš 300 skirtingų parduotuvių (1989 m. – 159) (Metraštis: 1996, 143). 1994 m. pastatyta pirmą moderni degalinė (Metraštis: 1996, 147). Toliau skatindama naujų įmonių kūrimąsi mieste, 1999 m. savivaldybė įsteigė Verslo inkubatorių (Metraštis: 2003, 46). Daugiausia naujų darbo vietų vis dar buvo sukuriama paslaugų sektoriuje (1999 m. – 66,8 proc., 2002 m. – 47,7 proc.) (Metraštis: 2003, 56). Ilgainiui pastebėta nauja tendencija. 1999-2001 m. laikotarpiu 7,9 proc. sumažėjo parduotuvių skaičius, kuris tiesiogiai koreliavo su naujų prekybos centrų, tokių kaip „Maxima“ ir „Iki“, atsiradimu mieste (Metraštis: 2003, 59). 2003-2006 m. buvo palankūs verslui plėtoti. Nedarbo lygis kiekvienais metais traukėsi, miestas lyderiavo regione. 2003 m. vidutinis metinis nedarbas Šiauliuose buvo 6,5 proc., 2004 m. – 4,8 proc., 2005 – 2,7 proc. ir 2006 m. – 2,3 proc. (Metraštis: 2007, 89). Kai Lietuva prisijungė prie Europos Sąjungos, sulaukta ir daugiau investicijų į miestą (Metraštis: 2007, 69-70). 2005 m. po daugelio metų pertraukos pastatytas pirmasis daugiabutis, 2006 m. daugiausiai investuota į komercines patalpas centrinėje miesto dalyje. Bankrutavusių bendrovių vietose kūrėsi naujos įmonės, suaktyvėjo stambieji prekybininkai, mieste atsirado iki šiol nematyti prekybos ir pramogų kompleksai, tokie kaip „Saulės miestas“ (2007 m.) ir „Bruklinas“ (2007 m.) (Metraštis: 2007, 71). Nors sunkmečiu 2010 m. įmonių skaičius mažėjo, bet jis vis tiek buvo didesnis nei 2008 m. (Metraštis: 2011, 55). Šiaulių miesto savivaldybė 2007-2010 m. vykdė (įgyvendino, tęsė ir pradėjo) daugiau nei 60 investicinių projektų. Toliau kūrėsi nauji komerciniai centrai – „Tilžė“ (2007 m.) ir „Akropolis“ (2009 m.), kurie keitė miesto veidą (Metraštis: 2011, 64-65). 2013 m. daugiausiai darbo vietų verslo sektoriuje ir toliau kūrė paslaugos – 35,7 proc., po to pramonė – 28,2 proc. bei prekyba –

25,8 proc. (Šiaulių savivaldybė: 2015, 23), tendencijos nesikeitė ir trečiajame dešimtmetyje. 2015-2020 m. tiesioginės investicijos mieste išaugo nuo 1,041 tūkst. iki 2,433 tūkst. vienam gyventojui, didelis šuolis įvyko 2019 m. (Lietuvos statistikos departamentas: 2022). Per aptariamą laikotarpį miestas persiorientavo nuo gamybos į prekybos ekonomiką. Pirmojo dešimtmečio pabaigoje jau buvo statomos naujos ir nematytos paslaugų erdvės. Prisijungus prie ES, ekonominė aplinka tapo pakrauklesnė užsienio investuotojams, mieste pradėjo kurtis tarptautinės įmonės.

4.3. Miesto socialinės kaitos tendencijos

Kartu su politiniais ir ekonominiais pasikeitimais vyko socialiniai pokyčiai. Didžiausias gyventojų skaičius Šiauliuose buvo 1991-1992 m., kai mieste gyveno apie 149 tūkst. žmonių (Metraštis: 1994, 40). 1989-1990 m. veikė 20 bendrojo lavinimo vidurinių mokyklų, kuriose mokėsi 20,3 tūkst. moksleivių (Metraštis: 1994, 110). Tuo metu fiksuotas mokyklų trūkumas, todėl kai kuriose iš jų teko dirbti dviem pamainomis. Buvo statoma Gytarių vidurinė mokykla (kuri pilnai pradėjo veikti 1995 m., bet buvo uždaryta ir perkelta į kitas patalpas po kelių dešimtmečių dėl priešingos problemos – nepakankamo moksleivių skaičiaus). Dauguma vidurinių mokyklų atsisakė sovietmečiu nustatytos numeracijos ir pasirinko savo pavadinimus (pvz.: 14-oji tapo Lieporių, 15-oji – Dainų ir t.t.) (Metraštis: 1994, 112-115). Šiaulių pedagoginiame institute 1990 m. mokėsi 4,6 tūkst., 1991 m. 4,5 tūkst., 1992 m. 4 tūkst., o 1993 m. – 3,8 tūkst. studentų. Prasidėjo diskusijos dėl Šiaulių universiteto įkūrimo (Metraštis: 1994, 122-124). Prastėjant miesto ekonomikai, daugelio žmonių (ypač pensininkų, neįgaliųjų, daugiavaikių šeimų) padėtis taip pat prastėjo, augo socialiai remtinų gyventojų skaičius (Metraštis: 1994, 175). 1992-1995 m. vien tik miesto pramonės įmonėse ir gamybose sumažėjo apie 8 tūkst. darbuotojų. Į darbo biržą 1994 m. kreipėsi 9 tūkst., 1995 – 15 tūkst. žmonių (Metraštis, 1996, 128). Visą laiką buvo fiksuojamas gyventojų skaičiaus mieste mažėjimas. Staigus pokytis įvyko 2001 m., kada miestas neteko daugiau nei 10 tūkst. žmonių. 2002 m. Šiauliuose jau gyveno tik 135,3 tūkst. gyventojų (Metraštis: 2003, 12). Neigiamos vaikų gimstamumo pasekmės fiksuotos 2001-2002 m. m. statistikoje, kada buvo atidaryta net 20 pirmųjų klasių mažiau nei praėjusiais metais (Metraštis: 2003, 91). Šiaulių universitetas (ŠU) įkurtas 1997 m. rugsėjo 1 dieną, reorganizavus Šiaulių pedagoginį institutą ir Kauno technologijos universiteto Šiaulių politechnikos fakultetą (Metraštis: 2003, 104). Atitinkamai išaugo naujojo universiteto studentų skaičius. 1999 m. ŠU jau studijavo 6,3 tūkst., 2000 m. – 6,6 tūkst., 2001 m. – 8,1 tūkst., o 2002 m. – daugiau nei 9,3 tūkst. studentų (Metraštis: 2003, 110). Studentų skaičius universitete po truputį toliau didėjo iki 2006 m., kada pasiekė piką – 12 tūkst. Po to studentų pradėjo mažėti, 2010 m. universitete studijavo jau tik 9 tūkst. (Metraštis: 2011, 102).

Gyventojų migracija tiek Lietuvoje, tiek Šiauliuose spartėjo po valstybės integracijos į Europos Sąjungą (Metraštis: 2007, 17). Nuo 2007 iki 2010 m. gyventojų skaičius Šiauliuose sumažėjo dar 5,8 proc. Nemažai gyventojų išvyko iš miesto 2010 m. – net 4,7 tūkst. (Lietuvos statistikos departamentas: 2022). 2015 m. Šiaulių miesto savivaldybėje jau gyveno tik 104,6 tūkst. gyventojų. Dar viena priežastis tokio pokyčio – nuo 2005 m. mieste pastebėtas didesnis mirusių nei gimusių žmonių skaičius (Šiaulių savivaldybė: 2015, 8). Nuo 2005 iki 2015 m. mieste sumažėjo 9 tūkst. vaikų ir jaunimo. 2014-2015 m. m. Šiaulių bendrojo ugdymo mokyklose mokėsi 13,7 tūkst. moksleivių. Ženkliai pasikeitė Šiaulių universito rodikliai, kur tuo metu studijavo jau tik 3,6 tūkst. studentų (Šiaulių savivaldybė: 2015, 35-39). Nedidelis gyventojų skaičiaus augimas buvo pastebėtas 2020 ir 2021 m., tačiau 2022 m. (išankstinio surašymo duomenimis) pirmą kartą nukrito žemiau 100 tūkst. ribos (Lietuvos statistikos departamentas: 2022). Didžiausias nedarbo lygis po 2000-ųjų mieste buvo užfiksuotas 2010 m. Po to gerėjant bendrai ekonominei situacijai bedarbių skaičius palaipsniui mažėjo, tik pandemijos laikotarpiu vėl pakilo (Lietuvos statistikos departamentas: 2022). 2021 m. mieste veikė 10 gimnazijų, 14 progimnazijų ir dvi pradinės mokyklos, kuriose 2020-2021 m. m. mokėsi 12,8 tūkst. moksleivių, t.y. beveik 40 proc. mažiau negu nepriklausomybės pradžioje (Šiaulių miesto savivaldybės taryba: 2021a, 2021b). Vykdamas aukštųjų mokyklų tinklo optimizavimą Seimas pritarė, kad Šiaulių universitetas 2021 m. būtų prijungtas prie Vilniaus universiteto ir taptų Vilniaus universiteto Šiaulių akademija (LR Seimas: 2020). Esminis pokytis per daugiau nei 30 metų buvo nuoseklus, o kai kuriais etapais ir labai staigus, gyventojų skaičiaus mažėjimas.

4.4. Miesto viešosios erdvės

Paskutinė skyriaus dalis apie viešas erdves struktūruota kitaip, negu pirmos trys. Kadangi miestas yra didelis ir sunkiai aprėpiamas savo pilnumoje, susikoncentruojama į pagrindines erdves, kurios sulaukia daugiausiai dėmesio (yra labiausiai lankomos ar aptariamoms viešojoje erdvėje). Informacija apie esminius jų pasikeitimus pateikiama lakoniškai ir tiek, kad užtektų susipažinti su Šiaulių viešųjų erdvių socialiniu charakteriu ir stilistiniais bei funkciniais jų elementais. Erdvių prasmės, potekstės, ideologijos, vertinimas, ir išsamaus vaizdo perteikimas paliekamas gyventojų interpretacijai, kuri bus aptarta sekančiame skyriuje. Kalbant apie erdves, jose esančius monumentus, projektus nurodomi jų autoriai, nes neretai miesto gyventojai objektus sieja su jų kūrėjais, ypač jeigu jie taip pat yra šiauliečiai.

4.4.1. Aikštės

Prisikėlimo aikštė. Prisikėlimo aikštė yra pati „svarbiausia miesto urbanistinės struktūros dalis, kurioje glūdi kultūriniai / semantiniai sluoksniai – sakralinis (katedra), utilitarus (renginiai, šventės, kasdienis gyvenimas) ir politinis (paminklai).“ (Vyšniūnas: 2019, 289). Sovietmečiu aikštė buvo naudota ideologiniais tikslais. Skyrėsi pavadinimas – ji vadinta Pergalės aikšte, ten stovėjo kelios režimą šlovinančios skulptūros. Pirmojo nepriklausomybės dešimtmečio pabaigoje, 1998 m., buvo parengtas Prisikėlimo aikštės ir prieigų detalusis planas (Vyšniūnas: 2019, 288-289). Vis dėlto rekonstrukcija pradėta tik 2016 m. ir užbaigta 2020 m. (Rudokas: 2020). Šalia aikštės stovi kiti svarbiausi miesto simboliai – Šv. apaštalu Petro ir Pauliaus katedra ir pastoracinis centras; Šiaulių miesto savivaldybė su skveru, kuriame 2006-2019 m. stovėjo G. Lukošaičio fontanas „Saulės diskai“ arba „Centukai“, o jo buvusioje vietoje numatomas paminklas „Tautos laisvei“; Šiaulių valstybinė kolegija (Vyšniūnas: 2019, 295). Po aikštės rekonstrukcijos centrinėje jos dalyje atsirado betoniniai postamentai (meno kūriniam eksponuoti), fontanas, siena-ekranas (skirta vaizdų rodymui, garso slopinimui), apžvalgos aikštelė, prie kolegijos – mašinų aikštelė, supiltos ir apželdintos trys kalvos (Vyšniūnas: 2019, 296-309). Katedros prieigose panaikintas sovietmečiu įrengtas monumentas su obelisku (Šiaulių kraštas: 2019).

„Saulės laikrodžio“ aikštė. Kita, „Saulės laikrodžio“ aikštė, buvo pastatyta 1986-ais buvusioje automobilių aikštelės vietoje (architektai R. Jūrėla, A. Vyšniūnas ir A. Černiauskas) šalia „Talkšos“ ežero ir miesto senųjų kapinių. Šiauliečiams ji primena Atgimimo laikotarpį, kada į mitingus ir akcijas ten rinkdavosi tūkstančiai žmonių (Vyšniūnas: 2019, 414-416). Amfiteatro formos aikštė šnekamojoje kalboje vadinama „Auksiniu berniuku“ dėl viduryje ant kolonos pastatyto auksinio „Šaulio“ skulptūros (autorius S. Kuzma) (Vyšniūnas: 2019, 443-449). Laikui bėgant ji prarado savo, kaip masinės susibūrimo vietos, vaidmenį, tačiau visada buvo laikoma viena iš pagrindinių miesto reprezentacinių erdvių. Aikštės lankomumas vėl išaugo, kai buvo pradėta tvarkyti „Talkšos“ ežero prieigas, toje miesto dalyje organizuoti šventės. Pati aikštė atnaujinta 2018 m. (Vyšniūnas: 2019, 464).

4.4.2. Gatvės ir pėsčiųjų takai

Gatvių pavadinimai. 1988-1992 m. metais buvo pakeista 40 Šiaulių miesto gatvių pavadinimų, pavyzdžiui, V. Lenino gatvė tapo Tilžės gatve, V. Kapsuko – Aušros alėja (Metraštis: 1996, 9-10). Kai kurioms gatvėms suteikti senieji jų vardai, o kitos pavadintos gerbiamų šiauliečių atminimui: Melioratorių g. – miesto burmistro J. Sondeckio, Mechanizatorių g. – miesto Tarybos pirmininko K.

Venclauskio vardu (Metraštis: 1996, 10). Procesas pratęstas 2020 m., kada miesto savivaldybės taryba priėmė sprendimą pakeisti dar trijų gatvių pavadinimus: L. Giros – į Žemkalnio, V. Montvilos – į Karolio Reisono, P. Cvirkos – į Algirdo Juliaus Greimo (dėl jų kolaboravimo su sovietų valdžia) (Šiaulių savivaldybė: 2021).

Centrinis bulvaras. Dabartinis Šiaulių bulvaras dar iki 1974 m. buvo viena pagindinių miesto gatvių. 1975 m. Vilniaus gatvės dalis tapo pėsčiųjų taku, kuris galutinai įrengtas 1986 m., minint miesto 750-ies metų jubiliejų (Puronas: 2009, 158). Miesto bulvaras buvo trečiasis toks visoje Europoje. Tuo metu bulvaras pradėjo pildytis tūrinėmis reklamomis, dažniausiai metaliniais dizaino kūriniais (autorius V. Puronas), kurie buvo statomi ant medinių vertikalių postamentų šalia parduotuvių kaip jų simboliai (Puronas: 2009, 200). Kai kurios iš jų išliko iki šių dienų ir tapo mažosiomis architektūros detalėmis (pvz.: „Knyga“, „Batas“), nes reklamuotos parduotuvės ten nebeveikia. Dar vienas svarbus bulvaro akcentas – ant senosios „Valerijono“ vaistinės (įkurtos 1870 m.) pastatyti iš metalo išlankstyti katinai (Puronas: 2009, 223). Skirtingose bulvaro dalyse išsidėstę fontanai, pavyzdžiui, Rūdės fontanas (1986 m.) buvusio Rūdės upelio vietoje (Šiaulių naujienos: 2017a) ar „Pelikanai“ (1878 m.) prie pagrindinės miesto Tilžės gatvės (Etaplius: 2020). Bene svarbiausias bulvaro akcentas, populiariausia susitikimo vieta ir orientacinis taškas yra „Gaidžio“ laikrodis ir aikštė. Paskutinį kartą pats „Gaidys“ atnaujintas 2022 m., kada pradėjo giedoti ir sveikinti praeinančius žmones du kartus per dieną 14-a kalbų (Šiaulių kraštas: 2022).

4.4.3. Simboliniai elementai

Nepriklausomybės pradžioje Šiauliuose buvo aktyviai griaunamos sovietinės skulptūros. 1990 m. demontuotas paminklas V. Leninui prie įėjimo į senąjį miesto parką, 1991 m. panaikintas sovietinio kario paminklas dabartinėje Priskėlimo aikštėje (Metraštis: 1994, 73-75), nugriautos skulptūros J. Stalinui ir M. Gorkui, K. Preikšui, F. Baltušui-Žemaičiui, B. Grigui (Vyšniūnas: 2019, 76-77). Nemažai neideologinių skulptūrų išliko, pavyzdžiui, „Skaitantis žmogus“ (1983 m., skulptorius H. Orakauskas) (Puronas: 2009, 232) prie Valstybinio Šiaulių dramos teatro ar „Senelis su anūkais“ (1976 m., skulptorė B. Kasperavičienė), dabar inkorporuotas į atnaujintos centrinės miesto aikštės erdvę (Vyšniūnas: 2019, 298). Pradėta statyti naujus monumentus, skirtus įamžinti Šiauliams svarbius asmenis ar įvykius: jau 1991 m. atidengtas paminklas iš Šiaulių kilusiam visuomenės veikėjui Povilui Višinskiui (skulptorius S. Žirgulis), o 1995 m. Ginkūnų kapinėse – genocido aukoms prisiminti (skulptorius G. Tamošiūnas) (Metraštis: 1996, 26). Miesto praeitį įamžina ir „Sukilėlių kalnelis“, savo pavadinimą gavęs dėl toje vietoje 1863 m. įvykdytos sukilėlių egzekucijos. Ten taip pat palaidoti I ir II

Pasaulinio karo metu žuvę vokiečių kariai. Paminklą ant kalnelio pagamino inžinierius K. Reisonas. Sovietmečiu nuo jo buvo pašalinta tautinė ir religinė simbolika, bet 1988 m. jis buvo atnaujintas, tačiau po to didesnių rekonstrukcijų nebevyko (Šiaulių naujienos: 2017b). 2018 m. prie Juliaus Janonio gimnazijos pastatytas paminklas ją baigusiems 1918 m. Nepriklausomybės akto signatarams (Vyšniūnas: 2019, 80). Trečiajame nepriklausomybės dešimtmetyje atsirado ir interpretacijoms atviresni kūriniai, pavyzdžiui, G. Lukošaičio „Verksmas“ (A. Vyšniūnas: 2019, 25).

4.4.4. Žaliosios erdvės

Šiauliuose vandens telkiniai, tokie kaip pietinėje miesto dalyje esantis Rėkyvos, o centre – Talkšos ežeras, yra neatsiejama kraštovaizdžio dalis. Kada 1986 m. tarp miesto centro ir Talkšos ežero buvo pastatyta „Saulės laikrodžio“ aikštė, ji priartino Talkšą prie miesto. Atitikdamas miestiečių poreikius, ilgainiui ežeras tapo mėgstama laisvalaikio praleidimo vieta. Kai jo prieigose įvyko atnaujinimai (nuo valymo darbų iki naujų erdvių įrengimo), tuo pačiu augo ir šalia esančios aikštės lankomumas. 2009 m. ežero pietvakarinėje pakrantėje buvo pastatyta skardinė „Geležinės lapės“ skulptūra (Šiaulių kraštas: 2021). 2010 m. įrengtas Talšos ekologinis takas, kuriuo einant galima susipažinti su miesto apylinkėmis ir panorama, užlipti ant Salduvės kalno. Ežero pakrantėje įsikūrusios vandens pramos, yra žaidimų ir sporto aikštelės, suoliukai. Jau minėtas Salduvės kalnas svarbus istoriškai. Sovietmečiu ant jo buvo pastatytas „Monumentas Tarybinei armijai išvadotojai“ ir horeljefas „16-ajai lietuviškai divizijai“ (Vyšniūnas: 2019, 77), kurie, kaip ir kiti sovietiniai paminklai, nunyko atkūrus nepriklausomybę. Kitos žaliosios erdvės yra miesto parkai. Centrinis miesto parkas ir joje esanti vasaros estrada beveik visą nepriklausomybės laikotarpį buvo netvarkomi, ten buvo galima matyti sovietmečiu veikusių karuselių likučius. 2021 m. estrada buvo modernizuota, o 2022 m. planuojama užbaigti viso parko atnaujinimus (Projektas „Šiaulių miesto Centrinio ir Didždvario parkų bei jų prieigų sutvarkymas“). Senąjį miesto parką ir šalia esančią „Aušros“ (2003 m., D. Matulaitė) skulptūrą su miesto bulvaru jungia Kaštonų alėja (rekonstruota 2021 m.). Pietiniame rajone taip pat yra gyvenamiesiems rajonams pritaikytų žaliųjų erdvių, tokių kaip „Beržynėlis“ ir Dainų parkas.

4.4.5. Kultūros erdvės

Galiausiai pristatomos pagrindinės miesto kultūros įstaigos, daugiausiai dalyvaujančios viešųjų erdvių kūrime – Šiaulių „Aušros“ muziejus ir Šiaulių dailės galerija. Mieste yra ir daugiau įstaigų, kurios aktyviai veikia viešajame gyvenime, kuria pridėtinę vertę, užsiima edukacija (pvz.: Šiaulių Kultūros centras organizuoja miesto šventės renginius, kurie miestiečių tarpe yra labai populiarūs),

tačiau analizuojant fizinius kaitos procesus (ilgalaikes ir trumpalaikes iniciatyvas), labiausiai išsiskyrė dvi.

Šiaulių „Aušros“ muziejus turi devynis padalinius – Chaimo Frenkelio vilą, Fotografijos muziejų, Žaliūkių malūnininko sodybą, Dviračių, Radijo ir televizijos muziejų, ŠAM Edukacijos centrą, Venclauskių namus, Poeto Jovaro namą, Senąją miesto gaisrinę. Nuo 2004 m. kartu su Šiaulių kameriniu orkestru pradėtas rengti Ch. Frenkelio vilos vasaros festivalis (nuo 2005 m. tapęs tarptautiniu) (Metraštis: 2007, 235). 2012 m. baigėsi beveik 5 metus trukę vilos komplekso ir parko rekonstrukcijos darbai. Restauruotas Ch. Frenkelio gyvenamasis namas, autentiška tvora su vartais, vilos terasa, secesijos stiliaus fontanas, sutvarkytas parkas. Vien per pirmus metus komplekse apsilankė apie 30 tūkst. žmonių (Šiaulių naujienos: 2013). 2018 m. Lietuvos valstybės atkūrimo 100-mečio proga vilos sode įkurtas tūkstančio rožių veislių rožynas. 2011 įvykdžius projektą „Žaliūkių medinio vėjo malūno restauravimas ir pritaikymas visuomenės reikmėms“, buvo sukurta nauja muziejinė-edukacinė erdvė – Žaliūkių malūnininko sodyba (Metraštis: 2011, 122).

Šiaulių dailės galerija yra vaizduojamojo meno centras, kuriame vyksta parodos, edukacinės programos, meno festivaliai. Jų projektai koncentruojasi ne tik galerijoje, bet ir už jos ribų, t.y. miesto teritorijoje. Viena žinomiausių Dailės galerijos organizuotų iniciatyvų erdvėse – ne vienerius metus vykę grafičio meno plenerai. Juose dalyvavo ir vietiniai menininkai, ir tarptautiniai kūrėjai, kurie piešė ant įvairių pastatų sienų, bulvaro namų balkonų ir grindinio. Piešiniuose galima pamatyti gyvūnus, paukščius, drugelius, kitus gamtos elementus, kai kurie kūriniai skirti miestui svarbiems asmenims pagerbti (Šiaulių naujienos: 2016). Tuo tarpu meninių akcentų plenero metu 2018 m. buvo sukurtos išskirtinės skulptūros. Viena iš jų buvo „King Kongas“ (autorius D. Jankauskas-Duonis) Talkšos ežere, projektuotas kaip aliuzija į M. K. Čiurlionio paveikslą „Ramybė“. Kita skulptūra – žalias chameleonas (skulptorius G. Linkevičius) – įkurta bulvaro žaidimų aikštėleje prie Didždvario gimnazijos esančiame medyje ir ten esanti iki dabar. Trečioji skulptūra buvo laikinai pastatyta ant Salduvės piliakalnio pamatų, kur anksčiau stovėjo sovietiniai kariai (Kinčinitis: 2018). Objekte autoriaus G. Lukošaičio teigimu buvo vaizduojamas „Leonardo da Vinci [...] nuogas žmogus-karys su lakūno šalmu“ (DELFI: 2018).

5. Viešųjų erdvių kaitos vertinimas

Šiame skyriuje atskleidžiama, kaip miesto viešųjų erdvių pokyčius supranta ir vertina miesto gyventojai. Buvo atlikti interviu, kurių metu miestiečiai dalijosi savo prisiminimais ir požiūriu apie tai, kaip keitėsi miesto viešosios erdvės nuo 1990 metų iki šių dienų. Kalbinti įvairūs miesto gyventojai ir kūrėjai (meno specialistai, architektai, dizaineriai). Kai kuriais atvejais abiejų kategorijų atstovų nuomonės sutapo. Visi identifikavo panašius miesto pokyčius ir raidą, daugiausia skirtumų pastebėta miesto kūrėjų refleksijoje apie viešųjų erdvių kokybę, jų idėjinius atsiradimo procesus, apie tai, kaip viešosios erdvės veikia kasdienybę. Tuo tarpu patys gyventojai daugiau dėmesio skyrė savo asmeninėms patirtims aptarti, lankomiausioms vietoms išskirti. Pirmiausia čia aprašomi trys dešimtmečiai. Visų pirma, tokia struktūra išryškėjo atliekant posocialistinių miestų teorijos analizę, o po to – Šiaulių miesto atvejo tyrimą. Ribos nebūtinai yra fiksuotos (t.y. pokyčiai nebūtinai prasideda ir baigiasi griežtai nurodytų metų režiuose), nemažai pasikeitimų vyko ne vieną dešimtmetį ar jų sandūroje. Tačiau tokia struktūra taip pat buvo patvirtinta pokalbių metu. Kiekvienas interviu būdavo užbaigiamas klausimu apie esminius miesto viešųjų erdvių raidos etapus (arba lūžius), o gauti atsakymai indikavo tris esminius etapus šiauliečių patyrimo. Pabaigoje vienas poskyris bus skirtas bendresniems gyventojų pastebėjimams, kurie nebuvo išryškinti iki tol (kritika procesams ir pačių gyventojų įtraukimas į erdvių kūrimą).

5.1. Erdvių skaidymas (1990-2000 m.)

Pirmame dešimtmetyje erdvės beveik nesikeitė. Koregavosi jų paskirtis, tačiau fizinė forma dažniausiai likdavo tokia pati. Gyventojai neprisimena, kad tuo metu būtų svarstę apie tokį urbanistinį darinį kaip vieša erdvė, kurioje vyksta aktyvus socialinis gyvenimas. Sovietmečiu suformuotos erdvės nebuvo humaniškos, pritaikytos skirtingų gyventojų poreikiams, o formalios, suvienodintos (pvz.: gyvenamųjų namų kvartalai). Vis dėlto, kadangi viešos erdvės naudotos kaip ideologinis instrumentas, joms skirta daug dėmesio. Įvykusios pertvarkos metu visose srityse keitėsi prioritetai. Informantai prisimena, kad pirmieji metai nepriklausomoje valstybėje buvo sudėtingi, orientuoti į išgyvenimą naujoje santvarkoje nestabilaus politinio ir ekonominio klimato sąlygomis:

„<..> ir šildymai buvo prisukti, ir kuro nedaduodavo, ir pučai, kurie vyko Maskvoj, viskas jausdavosi. Kainos pradėjo augti, atsiminkit, pinigai keitėsi. Turėjom vagnorkes, iš vagnorkių į litus, tokie buvo perversmai. Tai tos erdvės nebebuvo pirmoj vietoj, į jas nebebuvo tiek atkreipiamas dėmesys.“(R5)

Kultūrinis gyvenimas buvo apleistas beveik sąmoningai, kada miesto valdžia pirmenybę skyrė išskirtinai ekonominei gerovei. Ji iškelta aukščiau visko, taip pat ir žmonių laisvalaikio, prasmingo laiko leidimo už darbo ir namų aplinkos ribų. Trūko kompleksinio požiūrio į miesto augimą ir plėtrą, kuris būtų teigiamai pasitarnavęs ilgalaikėje perspektyvoje:

„Nes daugelio politikų galvoje, ką rodo jų pasisakymai, rinkiminės kampanijos, programos ir visa kita, kokia valdžia beateitų, ar tai buvo vienos ar kitos partijos atstovai, ar naujai susikūrusių įvairių judėjimų. Tai visi kalbėjo tik apie tai, kad pirma mes turime prikelti ekonomiką, o po to, kai jau mes tą ekonomiką pakelsim, atsistosis ant kojų, pradėsime dirbti, tada mes pasirūpinsim ir kultūra, tada tvarkysim viešąsias erdves, tada rūpinsimės kultūros įstaigom, turiniu.“ (R13)

Vis dėlto, santvarkos pokytis neabejotinai reiškė tam tikrus pasikeitimus miesto struktūroje. Anksčiausias ir ryškiausias iš jų buvo sovietinės simbolikos naikinimas. Gyventojai prisimena pagrindinius monumentų nuvertimus, pavyzdžiui, kario paminklą centrinėje miesto aikštėje, V. Lenino biustą Kaštonų alėjos pabaigoje, postamentą Salduvės piliakalnyje. Iki dabar jaučiama simbolinė tų vietų reikšmė. Tik viena iš jų buvo pakeista ir iš naujo įprasminata, t.y. buvusio V. Lenino skulptūros vietoje kiek vėliau pastatyta „Aušra“, skirta istorinio laikraščio autoriams. Pastebimas nusivylimas, kad centrinėje aikštėje vis dar neatsirado kito monumento, kuris įkūnytų miesto dvasią.

Tuo tarpu koncentravimasis į ekonominius prioritetus ne tik neskatinė miesto kultūrinės raidos, tačiau dėl nepakankamos priežiūros pradėti nykti anksčiau veikusios ir mėgtos miestiečių susibūrimo erdvės. Vienos užsidarė, kai buvo privatizuotos, kitoms trūko finansavimo, todėl savo veiklą galėjo vykdyti tik dalinai. Apgriuvo miesto centrinis parkas, jo atrakcionai ir estrada (kurioje Atgimimo laikais vyko Roko maršas). Centrinis parkas apskritai yra viena labiausiai sentimentus keliančių vietų, kurioje kai kurie informantai leido savo vaikystę, todėl jo prastėjanti būklė (ne vieną dešimtmetį) buvo skaudi asmeniškai. Užsidarinėjo ir kino teatrai, anksčiau veikę tiek miesto centre, tiek ir Pietiniame rajone.

Vykę sąlyginiai erdviniai pokyčiai buvo susiję su privačios nuosavybės atsiradimu ir rinkos padiktuotais sprendimais. Smulkieji verslininkai įsigyjo patalpas ir tvarkė jas pagal savo nuožiūrą, todėl sovietmečiu statyti pastatai daugiausiai išliko, tik buvo keičiamos jų paskirtys. Individualūs asmenys keitė aplinką savoje teritorijoje: „Darė lokaliai, taškinius tokius pokyčius“ (R2). Pavyzdžiui, įrenginėti šalitgatviai, tačiau pagrindinis tikslas buvo atliekamos veiklos optimizavimas, o ne vizualinio

patrauklumo didinimas. Kito gyventojų poreikiai, todėl keitėsi ir pačios veiklos pobūdis: kūrėsi komercinės parduotuvės, kavinės. Bulvaruose, prie pėsčiųjų takų atsiradusios vietos miestiečius pirmiausia nustebino visiškai naujais ir nematytais dizaino sprendimais – vitrinomis:

„Ką aš prisimenu, ir kas mane stebino, gal mėnesiai, pusmetį, atrodė labai keistai, žinote, yra centrinė, vadinamas bulvaras, Vilniaus gatvė, arba Pietiniame, Dainų mikrorajone, toks pėsčiųjų irgi bulvaras. Tai, tarkime, tu eini ir yra atsidariusi kavinė, kuri turi stiklines vitrinas. Ir žmonės sėdi prie vitrinų, čia pat, čia žmonės vaikšto, čia sėdi, ir tai atrodė toksai nesuvokiamas akvariumas, kad išvis, nu kaip tu taip gali sėdėti. Nes, atrodo, tu turi būti kažkur užsidaręs, už kažkokių sienų, mūro. Tas toks, vėlgi, valgyklinis mentalitetas, sakykime.“ (R1)

Miesto erdvių komercinė plėtra buvo mažai kontroliuojama. Jeigu sovietmečiu buvo įprasta, kad pagrindinės laisvalaikio, komercinės, pramoginės erdvės buvo įsikūrusios daugiausia centre tam specialiai paskirtose vietose, nepriklausomybės laikotarpiu tokia planavimo prieiga buvo koreguojama pagal asmeninius interesus. Prie daugiabučių, skveruose, taip pat ir pėsčiųjų takuose pradėta statyti kioskus. Kai kurie gyventojai dabartinėje perspektyvoje tokius pokyčius laiko erdvių „teršimu“:

„Tai noriu pasakyti, tuo momentu jokios vizijos nebuvo, kas tik galėjo, kur tik norėjo, tą ir statė. Tai tiesiog tos erdvės kai kurios buvo visiškai užterštos. Tai jeigu gražesnė vieta, jeigu centrinė vieta, tai visokių kioskelių prisistatė, tai jie tiesiog, nu, sugadino. O prie jų, kaip visada, buvo kas, alkoholis dažniausiai prekiaujamas, dar ten kažkokiom visom smulkmenom, dar gal kažkokie, ten aišku, koksai protingesnis galbūt kokį megztuką, kelnes, ką nors tokio.“ (R3)

Pirminio kapitalo trūkumas naujuosius verslininkus skatino priimti ir kitus originalius sprendimus, kurie keitė miesto charakterį ir įnešė chaoso į bendrą erdvinę kompoziciją. Parduotuvės kūrėsi gyvenamuosiuose namuose: kai kurie pirmieji butų aukštai buvo pilnai užleisti prekybinėms reikmėms, į antrus aukštus pastatyti laiptai, prie kitų namų įrengti papildomi priestatai. Atsidarė turgūs ir mugės, kurios išsiskyrė ir žavėjo plačiu asortimentu:

„Bet ten atsidarė mugės, ten. Kažkaip žmonėm reikėjo išgyventi, va tiem, kurie neteko darbų, tai jie važinėdavo į tas Lenkijas, dar kažkur, veždavo tas prekes. Ir vaikščiodavai gal ne visada nusipirkt, bet kaip į kokį muziejų. Nes po tarybinių laikų mes tokios įvairovės ir gausos nebuvom matę, kad taip gali būti. Ir mes, atsimenu, ten kokį katalogą.. Ir tu žiūri, ir Dieve, ir ta moteris, ir kostiumėlis, ir bateliai, ir susiderina spalva, kaip gražu, tai buvo tas pereinamasis.“ (R2)

5.2. Orientacija į Vakarų (2000-2010 m.)

Naujo dešimtmečio pradžioje pokyčiai vis dar stagnavo, tačiau postūmis įvyko 2004 m. Lietuvai prisijungus prie Europos Sąjungos (ES). ES įtaka miestui jaučiama iki dabar, bet gyventojų prisiminimuose užfiksuoti keli itin ryškūs to periodo pasikeitimai. Lietuvos sprendimas Šiauliams reikė naujas investicijas, darbo vietų kūrimą ir vystymosi galimybes. Rašyti projektai, kuriais pirmiausia siekta gauti ES struktūrinių fondų lėšas pagrindinės infrastruktūros atnaujinimui:

„Man atrodo, kad daugiausia davė tai, kad prisijungus prie Europos Sąjungos daug kas pradėjo rašyti projektus ir gauti papildomų pinigų kažką nuveikti. Tai, sakykim, kelių remontai, kiemų tvarkymas. Šitie metai gal įtakojo daugiau. Nes atsirado daugiau galimybių kažką pakeisti, daugiau pinigų atsirado kažką padaryti miestui. Buvo sutvarkyta daug gatvių, aikščių.“ (R6)

Kilo erdvių įrengimo standartai, pavyzdžiui, statytos saugios vaikų žaidimų aikštelės, kurios miestiečiams jau priminė matytas kitose Vakarų Europos šalyse, todėl skatino pozityviai mąstyti apie miesto ateitį. Toliau spačiai augo paslaugų sektorius – grožio salonai, kirpyklos, vaistinės. Vis daugiau dėmesio skirta kultūrinių vietų atgaivinimui ir modernizavimui (pvz.: restauruota Ch. Frenkelio vila, kurioje prasidėjo vasaros festivaliai), tačiau trūko tinkamos ir naujus poreikius atliepančios renginių erdvės:

„Pas mus atvažiuodavo ir kirkorovai, pugačiovos visos. Tos dainos, žmonės prisimena. Bet jiems nebuvo kur koncertuoti. Sukviesdavo tos žvaigždės daug žmonių, bet jų patalpinti nebuvo kur. Atsimenu, buvau vienam pirmųjų Kirkorovo koncerte, atvažiavo su limuzinu, mes stovėjom eilėj teniso kortuose, kažkur teniso kortuose buvo, kadangi didesnė ta salė, padarytos tos.. koks ten matymas, nepritaikytas, nei kėdės ir mes ten žiūrėjom koncertą.“ (R5)

Nišą užpildė multifunkcinio komplekso – Šiaulių arenos – pastatymas Pietiniame miesto rajone. Pirmą kartą nepriklausomo miesto istorijoje atsirado nauja didelė ir patogi erdvė, kurioje jau buvo galima rengti ne tik sporto varžybas, bet ir koncertus, parodas, kitus masinius renginius. Specialisto nuomone, pastatas buvo (ir yra) reikšmingas ne tik dėl to, kad su jo atsiradimu prasiplėtė kultūrinių veiklų organizavimo galimybės, bet arena taip pat pasižymėjo aukšta kokybe, buvo statyta su orientacija į erdvės pritaikymą ir naudojimą ilgalaikėje perspektyvoje:

„Nes Šiauliai kaip ir neturėjo tokios erdvės, kur galėtų tiesiog didelis kiekis susirinkti žmonių. Ar tai būtų sporto renginiai, ar koncertai, nors ten akustika šlubuoja, bet vis tiek yra erdvė. Nes buvo „Tauro“ salė, Dineikos suprojektuota, išlikusi ir dabar dar ir yra, bet tikrai pageidaujančių žmonių kiekis varžybų negalėjo stebėti, kaip Šiauliai žaidžia su koku Žalgiriu. Neturėjo Šiauliai. Tai čia va tas. Arena tikrai stipru. Nes, nu, vėlgi, Miliūno daryta. Pažiūrėkim, kokia architektūra, kokia kokybė, dar kažkas. Viskas ir veda paskui link to, supranti, kur įdedami pinigai, investuojama ilgam laikui, ten juntama ir kokybė, ir idėja galbūt architekto. Tiesiog yra gerokai daugiau, didesnę užkrovą turi tie sprendimai. Jie ir ilgalaikiai yra.“ (R11)

Didėjanti Vakarų įtaka, stiprėjanti vartotojiškumo kultūra sąlygojo parduotuvių skaičiaus išaugimą, ilgainiui mieste pradėjo kurtis prekybos centrai (gyventojų prisiminimuose išlikęs pirmosios „Maximos“ pastatymas centre, Rūdės g.), o kiek vėliau – prekybos ir pramogų centrai. Jie koregavo kasdienį judėjimą mieste, laisvalaikio praleidimą. Prekybos centrai buvo statomi skirtinguose rajonuose, pavyzdžiui, „Saulės miestas“ – centre, „Akropolis“ – Pietiniame. Gyventojai pastebi, kad komercinių kompleksų atsiradimo teigiamas šalutinis padarinys buvo apleistos aplinkos sutvarkymas:

„<..> tie centrai susitvarkė ir gerbūvį aplink save. „Saulės miestas“ tai prašau, aš pati atsimenu ir tą stotį autobusų, ir prašau, ir viskas pasidarė, ir autobusų stotis.. Taip kad jie tą gerbūvį aplink save susitvarkė, prisidėjo prie miesto gerinimo.“ (R2)

„Vat „Tilžė“, nuo „Tilžės“, manau, kad bet kuris šiaulietis pripažins, kad įvažiavus į miestą, <..> čia iš rytinės pusės turbūt, tai yra, tai visiems.. Buvo baisiausiai apleista, šiukšlynas, pelkynas, nu, viskas kas ten buvo galima, viską metė..“ (R3)

Pradėjo keistis bendra miesto struktūra. Nors dar devyniasdešimtaisiais senuose pastatuose strategiškai patogiose vietose kūrėsi naujos paslaugos, tačiau pokyčius inicijuodavo daugiausiai individualūs veikėjai. Tuo tarpu prekybos centrai buvo stambiuųjų verslininkų projektai, todėl ženkliai skyrėsi investuojamas kapitalas ir statybų mastai. Jiems buvo parduodamos istorinės miesto erdvės, kurios iki dabar miestiečiams kelia sentimentus. Pavyzdžiui, „Saulės miesto“ vietoje anksčiau veikė miesto autobusų stotis. Tada teritorija buvo pertvarkyta, o naujajai stočiai skirta nedidelė jos dalis:

„Buvo pardavinėjama, kaip mes pykom ant Stasiūnaitės [Šiaulių miesto merė 2000-2002 m. – aut. past.], kad pardavė taip pigiai autobusų stotį, kur dabar įsikūręs „Saulės miestas“. Tarsi dabar tas mūsų centras, pažiba tas „Saulės miestas“ patapo, bet autobusų stotis yra nuskriausta.“ (R5)

„Mes, žmoniškai kalbant, susipykom su valdžia, architektų luomas mūsų Šiaulių bendruomenės. Kada nupirko Ratniko stotį, šedevrą architektūrinį to laikmečio modernizmo, šiandien dienai į vadovėlius dėk, visa Europa eksponuoja ir ekskursijas vedžioja po tokius pastatus. O mes nugriovėm vardan biznio, parsidavėm pinigams, dėl šito pyktis didžiulis.“ (R10)

„Akropolio“ statyba taip pat verta paminėjimo kaip laikmečio padiktuotų pokyčių įkūnijimo atvejis. Miesto senosios „Nuklono“ gamyklos iniciatyva buvo pradėti statyti nauji Kultūros namai, tačiau subyrėjus sovietiniam režimui projektas buvo apleistas, taigi, pastato nespėta įrengti. 1993 m. patalpos miesto valdžios sprendimu buvo atiduotos bažnyčiai, o 2006 m. visa erdvė parduota verslui:

„Tie „Nuklono“ gamyklos buvę Kultūros namai statyti atitenka Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčios reikmėms ir čia vyksta pamaldos. <..> O paskui Bartulis vyskupas pardavė „Akropoliui“. Ir šitoj vietoj atsidūrė „Akropolis“. Ir kada mano sūnus vedė, tai jis tvarkėsi dokumentus. Ir ta bažnyčia vėl buvo įkelta, kol pastatė tą Mergelės Marijos bažnyčią Pietiniam, buvo įkelta Dainų vaikų poliklinikos patalpose. Tai ateina kunigas, klausia, kur tu tą pirmą komuniją ėmei, jam reikėjo pažymos šliūbui, sako – „Akropoly.“ (R5)

Didžiausią įtaką prekybos centrui padarė vienos pagrindinių miesto reprezentacinių erdvių – bulvaro – nykimui. Nors iki tol šalia centrinio pėsčiųjų tako kūrėsi įvairios nedidelės parduotuvės ir kavinės, jos persikėlė į komercinius kompleksus. Tokios vietos gali būti laikomos pusiau viešomis erdvėmis, kurios priklauso privatiems asmenims, tačiau jos atlieka konkrečias funkcijas, ten nėra spontaniško veiksmo, maršrutai – tiksliai suplanuoti. Kalbinti specialistai pastebi, kad kitose Vakarų šalyse įprasta dideles paslaugų zonas įrengti miesto pakraščiuose, užmiesčiuose, kur miestų centrai jaukūs, nedideli, juose veikia smulkusis ir vidutinis verslas. Taip pat fiksuojamas bendras sutarimas tarp miestiečių, kad bulvaro nykimas buvo (ir vis dar išlieka) viena svarbiausių miesto problemų:

„Nes vis tiek miesto branduolį sudaro centras, gera infrastruktūra, sutvarkytos viešosios erdvės, sutvarkytas kultūros įstaigų tinklas, gero visuomeninio transporto buvimas, jis gimdo tą miesto branduolį, kuriame žmonės nori, būna, praleidžia laiką. Aišku, po to situacija kito ateinant prekybos centrams į miestus, kas irgi buvo padaryta. Ir tie miesto esantys prekybos centrai nutraukė visą gyvastį, kaip, sakykim, nuo Šiaulių miesto pėsčiųjų bulvaro, kuris būdavo visada pilnas žmonių, kuriame užė žmonės, buvo kavinės, reiškia, kino teatrai, parduotuvės, žmonių laisvalaikio vietos. Dabar gi viskas keliasi, persikėlė, tiksliau sakant, į prekybos centrus, kurių gausa antram dešimtmety Šiauliai ypatingai pasižymėjo.“ (R13)

5.3. Viešųjų erdvių iš(si)gryninimas (2010-2022 m.)

Paskutinis laikotarpis yra plačiausiai aptariamas visų tyrime dalyvavusių gyventojų ir kūrėjų. Tai gali būti aiškinama dviem priežastimis. Pirmiausia, visas periodas yra arčiausiai dabarties, todėl lengviausia prisiminti detales ir konkrečius įvykius. Kita, dar svarbesnė, priežastis yra tai, kad būtent šiuo laikotarpiu mieste vyko visų pagrindinių viešųjų erdvių atnaujinimo procesai, todėl atsiranda daug palyginimų su ankstesne erdvių būseną. Kalbėjimas apie dabartį taip pat suteikia įrankius reflektuoti, kas apskritai yra viešosios erdvės, kokias viešas erdves mėgsta patys gyventojai, kokia yra ir turėtų būti jų paskirtis. Toliau pristatomos trys pagrindinės viešųjų erdvių grupės (kultūrinės, rekreacinės ir reprezentacinės) ir jų sudedamieji elementai.

Kultūrinių erdvių grupėje išryškėja miestiečių labiausiai mėgstamos kultūros įstaigos ir jų organizuojami projektai. Ilgainiui mieste išnyko visi senieji kino teatrai, nauji įsikūrė prekybos centruose. Išliko tik viena buvusi kino teatro erdvė – „Saulės“ koncertų salė, kuri buvo pertvarkyta (šiuo metu toliau tvarkoma) į renginiams skirtą vietą. Miestiečiams ji svarbi ne tik dėl jaukios, kamerinės aplinkos, kurioje vyksta kultūriniai renginiai, bet ir dėl keliamų sentimentų, emocinio prisirišimo. Teigiamai vertinami Šiaulių „Aušros“ muziejaus padalinių – Fotografijos muziejaus ir Ch. Frenkelio vilos – atnaujinimai, reikšmingas Valstybinio Šiaulių dramos teatro sutvarkymas, šalia esanti kavinė. Pastebima Šiaulių dailės galerijos įtaka, dėl kurios iniciatyvų miestas pradėjo pildytis įvairiais meniniais akcentais (skulptūromis, sienine tapyba). Vis dėlto, juos daugiausia savo pasakojimuose išskiria būtent meno ir kultūros specialistai, kurie stebi, kaip tokios instaliacijos keičia žmonių elgesį, kokius jausmus sukelia:

„Lyg ir norisi, ir patys paskui stebim, kad vat eina miestiečiai, eina svečiai, ir vis fotografuojasi, vis kažkur sustoja prie tų dalykų. Ir tam, kad kažkaip suaktyvinti vaizduotę, kad ir kartais tie kūriniai būna labai keisti, nesuprantami net kartais žmonėms, bet manau, kad tai yra labai svarbu, kad miestas nebūtų beveidis, kad turėtų kažkokių taškų, vietų, kurie tą dėmesį žmogaus ir tą vaizduotę, galų gale, suaktyvintų. Nes kartais besipiktindamas, bet jisai gali kažkaip tą savo mąstymą suaktyvinti, pagalvoti, kodėl, kaip, ta prasme, dėl ko čia tas atsiranda.“ (R9)

Miestas turi „savo“ menininkus, kurie savo darbais spalvina erdves – nuo gyvenamųjų namų balkonų iki įstaigų sienų: „Turim Uogintus [Arūnas ir Reda Uogintai – aut. past.] tuos tokius menininkus, kurie daug sienų paišo. Jie savam stiliuj, gal kažkam jisai nepatinka, bet jie padaro daug

gražių. Teatro siena su drugeliais padaryta nuostabi.“ (R11) Tačiau fiksuojamas jaunų kūrėjų trūkumas, pažymint Šiaulių universiteto Meno fakulteto užsidarymą. Specialistai pastebi, kad nevyksta atsinaujinimas, nebelieka kritinės menininkų masės, kūrybinės energijos, rečiau organizuojamos naujos iniciatyvos. Projektams įgyvendinti atsiranda būtinybė kvieisti menininkus iš kitų miestų ar šalių.

Informantai sutaria, kad pastaraisiais metais miesto erdves labai pagyvino savivaldybės ir kultūros įstaigų organizuojamos šventės. Nors kai kurios šventės vykdavo ir anksčiau, tačiau dabar formuojasi laisvalaikio leidimo kultūra, nusistovi tam tikros vietos, kuriose vyksta specifinės šventės, todėl gyventojai pripranta, skirtingas erdves jau sieja su skirtingomis veiklomis. Miestiečiai paprastai kasdienybėje keliauja nusistovėjusiais maršrutais (namai, darbas, parduotuvės) ir važiuoja automobiliu, todėl tokie renginiai suteikia galimybę iš arčiau susipažinti, atidžiau apžiūrėti atliktus atnaujinimus, pėsčiomis praeiti ir įvertinti erdves, kurios kitu atveju liktų nepastebėtos.

Rekreacinės viešosios erdvės, tokios kaip ežerai ir parkai, yra neatsiejama Šiaulių miesto kraštovaizdžio dalis, ir lygiai taip pat kiekvieno kalbinto šiauliečio laisvalaikio dalis. Minimi du miesto ežerai – centrinė Talkša ir pietinėje miesto dalyje esanti Rėkyva. Rėkyva yra kiek nutolusi nuo miesto ir prasčiau integruota į bendrą struktūrą ir kol kas dar turi nemažai neišnaudoto potencialo (pvz.: ten būtų galima įrengti vandens pramogas). Tie gyventojai, kurie vis dėlto pasirenka jį aplankyti, pastebi jau įvykusius pokyčius:

„Kada aš noriu pabūti toleliau, išvažiuoti, pamatyti, mano akys nori dar didesnės erdvės, tikrai, ir dar galima skanios kavos išgerti, tai aš važiuoju į Rėkyvą. Tikrai sutvarkė erdves, tikrai sutvarkyta, tikrai dabartinei valdžiai reikia padėkoti, kad pažiūrėta, sutvarkyta, padaryta ir dabar kažkokie projektai yra žmonių, kur aš minėjau, kažkas paėmė 1-ą vietą, kad atnaujint pėsčiųjų taką, tą tiltą Rėkyvos ežero.“ (R5)

Tuo tarpu Talkša yra lengvai pasiekama, todėl natūraliai įtraukiama į gyventojų maršrutus. Jos prieigose po truputį vyko įvairūs atsinaujinimai, erdvė pildėsi ir darėsi vis patrauklesnė (*„<..> yra Talkšos ežero pakrantė, kuri dabar yra sutvarkyta tikrai labai gražiai ir tvarkingai, man ji patinka.“ (R1)*). Ežeras pirmiausia siejamas su pakrantėje stovinčia metaline lapės skulptūra, kuri ten buvo pastatyta miesto dizainerio Viliaus Purono iniciatyva. Nors iš pradžių „Lapė“ vertinta skeptiškai, gyventojai svarstė skulptūros idėją, ilgainiui ji prigijo ir tapo integraliu peizažo elementu, žinoma susitikimo vieta (t.y. prie „Lapės“). Matoma ir daugiau galimybių plėstis ateityje:

„Talkšos pakrantė atsinaujino, jinau nebuvo tokia, norisi dar labiau atnaujinti. Bet aš mačiau, buvau, kad ten jau ir žaidimų aikštelių daugiau. Buvo mažesnę, dar didelę padarė vaikams. <..> Norėtusi gal dar daugiau, kokią kavinukę. Gal atsiras šiltu sezonu. Viena jau yra, bet dar norėtusi, kad kažkas funkcionuotų. Manau, kad bus.“ (R5)

Parkai yra dar vieni traukos centrai. Centrinėje miesto dalyje esančio senojo parko sutvarkymas buvo ilgai lauktas įvykis. Sovietmečiu tai buvo populiarus gyventojų susibūrimo vieta, o parko estradoje vykdavo koncertai ir kiti renginiai. Metams bėgant jis darėsi vis labiau apleistas (pvz.: ten ilgą laiką rūdijo atrakcionai, tokie kaip apžvalgos ratas, nuo jo luposi dažai), vaikščioti nebuvo jauku. Didelė, žalia miesto erdvė liko be paskirties:

„<..> išsipildė mano svajonė, kad sutvarkė parką. Man pastoviai užkliūdavo mūsų parkas. Kad jisai, kaip pasakyt, nesikeitė į gerą, atvirkščiai, jis nyko, nyko, kur būdavo mano vaikystės. Ir mes visi eidavom. Paskiau vat, mano ten sūnus augo, aš ten galėjau jį nuvesti. O jau viskas, dukra gimė, jau nebebuvo kur. Tai man labiausiai, kaip šiaulietei, tai buvo gaila parko. Ir ištiesai visus metus, su kuo kalbėdavau, sakydavau, kodėl daro, kažkur tai stato tas palapines, koncertus rengia, sutvarkytą parką, būtų.. Tai va, išsipildė mano svajonė, apie ką labai ilgai galvojau.“ (R7)

Šiuo metu yra užbaiginėjami parko tvarkymo darbai, ten įrengtos krepšinio, tinklinio aikštelės, BMX dviračių trasos, fontanai, skulptūros – erdvėje vėl atsiranda gyvybės. Nors specialistai yra šiek tiek skeptiški, ieško palyginimų su kitų šalių parkais, tačiau taip pat deda nemažai vilčių, kad jis ir vėl taps lankoma miesto vieta:

„Pastaruju metu, aišku, pasidarė po atnaujinimo parkas, labai smagu. Vis dar laikiu vasaros, ten nueiti kažkokio krepšinio pažaisti vakarais, dar kažką vakarais su draugais. Laukiu, dar su parku analizuoju, kas ten vyksta, ir kas ten, kaip jis ten veiks. Esu matęs visokių ten parkų, Paryžiui, Berlyno, dar kažkur.. Ten matai tą tikrą gyvenimą. Ten viskas švyti, spinduliuoja. Kol kas atrodo dar niūru, gal čia apsinaukę dienos lemia labiau, dėl centrinio parko, kas liečia (nusijuokia). Noriu pamatyt vasarą, kai pilna žmonių, tada, galbūt.. Tikiuosi, kad taip ir bus. Nes dabar viskas eina link to, kad ten turėtų būti gerai.“ (R11)

Pietinio gyvenamųjų rajonų gyventojai džiaugiasi kitomis erdvėmis – „Beržynėlio“ ir Dainų parkais. „Beržynėlis“ buvo viena pirmųjų tokio tipo laisvalaikio erdvių mieste. Nors jo idėja atsirado dar antrajame nepriklausomybės dešimtmetyje, parkas kurį laiką nebuvo prižiūrimas ir pradėjo

formuotis ilgainiui. Pietinio rajono gyventojams buvo reikalinga jų kultūrinė erdvė, kur vaikai galėtų žaisti, sportuoti, vyktų renginiai, susitikimai. Dabar ten renkasi žmonės ir iš kitų miesto vietų: „<..> va, anūkas sako: „Močiute, važiuojam į „Beržynėlį“. „Beržynėlis“ yra, yra ir vaikams ir tos aikštelės, ir kad būtų saugu, ir aptverta, ir kad, nu.. labirintas. „Beržynėlis“ tada jau pietiniame.“ (R2) Dainų parke pastaraisiais metais buvo įrengti pėsčiųjų ir dviračių takeliai, miške pasodintos sakuros:

„Tas pats Dainų parkas, jis yra vykęs, dabar naujas padarytas, turbūt šiemet ar kada padarė, dar kai kas nesutvarkyta, bet.. Žolė dar neužaugusi, sakuras pasodino. Jis pasiilgtas buvo. Raudonų plytų namam nėra kur nueiti. Miškiuką turėjo, vasarą ištrypdavo takus, šunis vedžiodavo, bet per žolę. Tas pats, reiškia, gatvė ta, „Lyros“ visas rajonas. Jie neturėdavo, kur ateiti, nes tankiai viskas sustatyta.“ (R4)

Dar viena žalia miesto erdvė – Salduvės piliakalnis. Sovietmečiu ten rengtos dainų ir šokių šventės. Prieš keletą metų ant likusio anksčiau ten stovjusio paminklo postamento buvo pastatyta nauja skulptūra, tačiau vėliau ji nuversta vėjo ir vėl liko be akcento. Erdvė kelia sentimentus ir, gyventojų nuomone, reikalauja didesnės priežiūros:

„Dabar gerai, imkim – Salduvė. Buvo monumentas didžiulis, mūsų laikais važiuodavo per vestuves, jaunieji, paveiksluodavosi. Dabar praeitą rudenį mes su anūku, gavosi, ir kitu seneliu važiavom pasivaikščioti, kol dar gražus oras. Ir aš taip, gerai, yra nugriauta, ar ne, bet yra palikta tuščia, suprantat. Bet tada kažkuo pakeiskit.“ (R2)

„Dar va, prisiminiau, apie šitas, nuo pat vaikystės, taigi Salduvės kalnas. Irgi užmiršta vieta. Ten nieko nesutvarko, o aš nuo vaikystės prisimenu, kokie koncertai vykdavo, ten tėvai mumis nusiveždavo, ohoho. Kokia masė žmonių, praeiti būdavo sunku.“ (R7)

Apie miesto reprezentacines erdves miestiečiai natūraliai turi daugiausiai pastebėjimų ir jau susiformavusių nuomonių. Jų idėjiniai ir fiziniai kūrimo procesai truko ne vieną dešimtmetį, todėl reflektuojami skirtingi etapai, atsiranda daugiau kritinio požiūrio, nuoskaudų, pasiūlymų. Pirmoji tokio pobūdžio erdvė yra centrinis bulvaras, pėsčiųjų takas, dar kitaip gyventojų vadinamas „brodvėjumi“:

„Trečio dešimtmečio pabaigoje įvyksta vienas labai svarbus miestui dalykas, tai pagaliau startuoja ilgai lauktas tasai centrinės miesto dalies sutvarkymo projektas, kuris teoriškai, sakykime, dar ne visai ir šiandien pasibaigęs. <..> Nes nuo Tilžės [gatvės – aut. past.] iki turgaus buvo pakeista pačioje trečiojo dešimtmečio pradžioje, o nuo Tilžės gatvės iki viešbučio

tai iš esmės ir šiandien iki galo nesutvarkyta, <..> ten dar fontanas nepaleistas, tas amfiteatras, kur yra tokioje įkalnėje, ar ne, prie buvusio Šiaulių universiteto pastato, nepadarytas iki galo. Tai.. Bet kuriuo atveju, tai centrinės miesto dalies sutvarkymas labai ryškiai ėmė matytis ir ką aš pastebėjau, žmonės ima atrasti tai, apie ką mes, turbūt, nuo pat pradžių bandome kalbėti, tai yra viešąsias erdvės.“ (R1)

Kaip teigia informantas, kartu su bulvaro ir kitų centrinių erdvių (pvz.: Prisikėlimo aikštės) rekonstrukcija gyventojai pradeda aktyviau svarstyti apie tai, kas yra geros miesto viešosios erdvės. Tačiau paties bulvaro sutvarkymas neįkvepia jam ankstesnės gyvybės. Konkrečios pėsčiųjų tako dalys turi joms specifines charakteristikas: *„Šiaip tai brodvėjaus ta dalis, Višinskio, nu tarp Rūdės gatvės ir tarp Dvaro gatvės, va tas tikrai tarpas gyvas. Nuo Dvaro gatvės iki Žemaitės gatvės yra liūdesys.“ (R11)* Bulvaras, gyventojų nuomone, atgyja daugiausiai per miesto šventes:

„Bando kažkas atgaivinti, kaip jį atgaivinti, bet vis neatsigaivina jis. Niekas jam dirbtinio kvėpavimo nesuteikia, o reiktų. Jis atsigaivina tik tada, kada per muges šurmuliuoja žmonės, per šventes, ar ten religines, ar metines, ar tai miesto. Dar yra, yra.. atsigavina tas brodvėjus per „Šiaulių naktis“, „Šiaulių dienas“, kai susigalvoja žmonės.“ (R5)

Visas pėsčiųjų takas yra ilgas (iš viso beveik 1,3 km.), kadangi anksčiau ten buvo miesto gatvė, o skirtingas jo vietas formuoja ten esantys elementai. Pavyzdžiui, tvarkymų metu pajuntamas bandymas visą bulvarą suvienodinti, ir jiems pasibaigus pasigendama kai kurių senųjų dizaino detalių, tokių kaip arkos. Iš kitos pusės, dalis simbolių yra išsaugoti kaip svarbi erdvinio komplekso dalis. Bulvaro dalyje šalia Rūdės gatvės yra amfiteatras, kuris šiuo metu dar rekonstruojamas, vėl veikia bulvaro laikrodis – „Gaidys“. Nepaisant to, kai kurie priimti sprendimai miestiečiams kelia klausimų ir dvejonų. Vienas iš jų – medžių pašalinimas rekonstrukcijos metu:

„Čia buvo tragedija, kai tuos medžius visus kirto, baisu buvo žiūrėti, kai su pjūklais ėjo per bulvarą, aš pati mačiau. Nežinau, ar tai yra labai teisinga. Ir tą bulvarą ir Palangoje padarė, ir Šiauliuose, praktiškai tik šviestuvų forma skiriasi. Man smagiau buvo senas bulvaras. <..> Kai perka tuos medžius už tūkstantį eurų ir pasodina, ir lauki pusę amžiaus, kol užaugs, kai buvo normalus, gražus tas bulvaras. Nežinau. Nesu šalininkė to, kas padaryta. Aišku, gražiau, bet faktas, kad jis yra dabar tuščias. Anksčiau buvo gyvybės daugiau. Nes žmonių judėjimas buvo didesnis. Ėjo bulvaru, po medžiu prisėdo, dabar nėra, kur prisėst. Suolelis yra, jeigu tau saulė spigina į galva, tai va.“ (R8)

Kitokiu požiūriu dalijosi meno specialistė. Jos nuomone, kai kurių medžių pašalinimas atskleidė iki tol paslėptą miesto architektūrinį veidą: „*Vėlgi, ta prasme, nu, gaila medžių, bet antra vertus, tikrai atsivėrė miesto architektūra. Nes, pavyzdžiui, mane tai tikrai.. Jeigu mes galvojam ir tapatinam, kad mes vis tikrai mieste gyvenam, o ne miestely, ne gyvenvietėje, tai tikrai išryškėjo nu nuostabūs pastatai, kurie dar yra likę, aišku, kuriuos irgi reikia tvarkyti, renovuoti ir panašiai. Bet man atrodo, kad tas toks miestui, jo atidengimui pokytis tai, man atrodo, teigiamas buvo.*“ (R9)

Šiauliuose yra kelios miesto aikštės. „Saulės laikrodžio“ aikštė, esanti netoli Talkšos ežero, vyresnių informantų prisimenama kaip erdvė, kurioje Atgimimo laikais vyko mitingai: „*Žmonės ten ėjo, ten rinkosi ir ten Sąjūdis organizavo visus dalykus.*“ (R10). Pirmaisiais nepriklausomybės metais ji taip pat dar buvo gyva susitikimų vieta: „*Saulės laikrodžio“ aikštė buvo pamėgta apie tuos 90-uosius ir 2000-uosius, tą pirmą dešimtmetį buvo labai pamėgta, po to staigiai apsileido. Dabar vyksta vėl koncertai, per koncertus vėl neblogai. Norisi tos erdvės vėl, kad būtų gyvesnė.*“ (R5) 2018 m. įvyko jos atnaujinimas, erdvė vėl bandoma įveiklinti, ten organizuojami renginiai.

Pati svarbiausia aikštė yra centrinė Prisikėlimo aikštė. Tai yra erdvė, kuriai visi miestiečiai turi pastebėjimų, pasiūlymų, kritikos. Aikštė gatvių yra atskirta į keturias dalis, o kiekviena iš jų turi savo specifiką: yra renginių aikštė (centrinė zona), miesto savivaldybės skveras, katedros prieigos ir Šiaulių valstybinės kolegijos skveras. Paprastai visos kartu yra vadinamos bendru pavadinimu – Prisikėlimo aikštė. Jau nuo nepriklausomybės atkūrimo buvo ryškinama aikštės, kaip pagrindinės miesto reprezentacinės erdvės, vizija, kuriami atnaujinimo planai, ji daug kartų buvo aptarta viešojoje erdvėje. Didžiausi pasikeitimai įvyko pastaraisiais metais, o po jų, gyventojų nuomone, stipriai pakeistas renginių aikštės dalies įvaizdis. Aikštės rekonstrukcijos vertinimuose išsiskiria tiek miesto gyventojų, tiek ir specialistų požiūriai.

Dalyje prieš Šiaulių kolegiją sovietmečiu stovėjo kario paminklas, o jį nugriovius erdvė ilgą laiką išlaikė savo pavidalą beveik nepakitusį. Per miesto renginius ten būdavo pastatoma scena, Kalėdų metu – eglė, retomis progomis atsirasdavo kiti trumpalaikiai simboliai, pavyzdžiui, kelis metus ten stovėjo skulptūra „Verksmas“, gyventojų sutikta dviprasmiškai. Šiuo metu skvere yra įkurta mašinų stovėjimo aikštelė, yra žalumos elementų. Ši aikštės dalis vertinama neutraliausiai. Daug daugiau neigiamo požiūrio sulaukia erdvė prie katedros. Tokiam požiūriui yra viena pagrindinė priežastis. 2012 metų pabaigoje buvo pastatyta Šiaulių vyskupijos kurija (pastoracinis centras), kuri užstojo dalį katedros, ir taip netikėtai įsiterpė į įprastą, atvirą struktūrą:

„Kai dar atsiranda šitas pastoracinis centras, o po to jis atsiranda neužilgo prie Petro ir Povilo katedros, žmonėse sukyla pyktis. Ir tas pyktis jaučiamas iki šiol. Tų, kurie prisimena. Pirmiausia, kad užstoja labai gražų katedros vaizdą, architektūrinį visą. Gal tokio centro ir reikėjo, jis atlieka tam tikrą funkciją, yra reikalingas, bet galbūt šitam centrui reikėjo rasti kitą vietą.“ (R5)

Savivaldybės skveras kurį laiką buvo vadinamas „Centukais“, dėl to, kad ten nuo 2006 iki 2019 metų stovėjo fontanas „Saulės diskai“, gyventojams priminęs lietuviškus centus. Atnaujintos aikštės projekte nuspręsta fontaną iškelti į kitą miesto vietą, o laisvą erdvę paskirti naujam paminklui. Tačiau „Centukai“, pagal gyventojus, jau buvo tapę ne tik svarbia miesto estetikos dalimi, bet ir buvo viena jaukiausių susitikimo vietų: *„Nebėra traukos centro ten, kur savivaldybės aikštė. Nebėra todėl, kad tie „Centukai“, tas čiurlenimas vandens savotiškai traukė. Dabar to neliko, kažkaip plika, tuščia. Trumpam gali susėsti, persimest keliais žodžiais, susitikt ir kažkur nueit. Ten gali tik susitikt trumpam.“ (R5)*

Pagrindinis diskusijų objektas yra renginių (centrinės) aikštės dalies pasikeitimai. Iš vienos pusės, miesto kūrėjai ją vertina pakankamai pozityviai. Atsirado erdvė, kurioje galima eksponuoti meno kūrinius, rengti parodas, patogiai organizuoti įvairaus tipo renginius (nuo šventinių koncertų iki baikerių suvažiavimo), aikštėje yra fontanai, skirti vaikams:

„Tai dabar yra, aišku, centrinė miesto aikštė. Ji tikrai gan neblogai padaryta, Vytenio [Rudoko – aut. past.] suprojektuota, ačiū Dievui, kad jisai laimėjo konkursą. Nors visą laiką gali būti geriau, bet tai buvo vieno žmogaus, ne autorių grupės, kur būtų galima pasiekti geresnį rezultatą, pramąstyta, išdiskutuota. Tai vat jinai tą centrą, šita ir yra ta miesto aikštė. Vyksta krūva renginių, parodų visokių. <..> ir kas tiktai nori, paradai, ir vėliavos iškėlimai, ir koncertai, ko neturėjom, kol tvarkė.“ (R11)

Kūrėjų nuomonės išsiskiria iš aikštės pašalintų medžių klausimu. Viena meno specialistė (R9) teigia, kad aikštė šiuo metu atlieka savo pirminę funkciją – tai nėra skveras, kuriam būtinos užuovėjos, žaluma. Tuo tarpu kitas specialistas turi priešingą poziciją, jo nuomone, medžių trūkumas yra viena priežasčių, kodėl į aikštę paprastomis, ypač karštomis vasaros dienomis, nelabai noriai renkasi žmonės:

„Pasistatėm nuostabią Prisikėlimo aikštę, išgrindėm ją akmenimis ant perpučiamų vėjų, bet ar padarėm, kad žmonės galėtų ten sėdėti? Nepadarėm nieko. Reiškia, nėra nei kavinių, nei suoliukų, nėra jokio jaukumo. Apart vieno fontano, į kurį bėga vaikai pasitaškyti karštą vasaros

dieną. O visą likusį laiką per 300 dienų per metus, ką ten ateiti veikti spiginant saulei palikus keturis medžius? Ką, po tuo medžiu ten sėdėti? Kas ten sėdės? Ar jūs, ar aš sėdėsiu? Aš tikrai nesėdėsiu. Daugiau aš neturiu ką veikti toje aikštėje. Galiu praeiti ir pasižiūrėti į parodą virtualią, gerai, praeisiu 10 minučių.“ (R13)

Aikštės, kaip parodų erdvės, potencialas matomas ir labiausiai vertinamas, vėlgi, meno profesionalų ir kitų žmonių, kurie patys ten aktyviai lankosi, yra artimai išanalizavę aikštės funkcijas. Daugiausia diskusijų kyla dėl vieno akcento – sienos-ekrano. Gyventojų nuomonės varijuoja nuo labai neigiamų iki bandymo apginti, reabilituoti šio elemento sumanymą. Kiti mato abiejų pusių argumentus:

„Tai, jeigu sakykim, tą aikštę visą iškirto ir visokių tų kalbų yra dėl tos vadinamos sienos, nu, kaip sako, ten, raudų siena, tai iš vienos pusės ji kaip ir pasiteisino, gali ten visokias projekcijas tas visas rodyt, ar ne, kino filmus kažkada yra rodę, ar ten kažkokios lemputės nuleistos kas dieną. Nu gal ir graži. Bet, kai iš principo ji tokia visiškai plika ta aikštė.. Tai jinai tokia. Jeigu dar vakare, tai dar, dar, bet dieną tai ten tuščia, nes saulė spigina ir ten, kažkada yra kažkas ten vaikščioję Šiauliuose, kad rodė, kiek ten yra temperatūros, kai ant žolės stovi ir kai stovi ant asfalto. Tai tas asfaltas.. nu.. Nežinau, yra ir plusų, yra ir minusų. Gerai, kad padarė naujai, bet nuomonių yra visokių.“ (R8)

5.4. Kaitos etapų apibendrinimas

Pirmąjį dešimtmetį mieste prastėjo infrastruktūra, erdvių priežiūra buvo apleidžiama. Miesto savivaldos dėmesys skirtas kitiems prioritetams, pagrinde ekonominei veiklai plėtoti. Užsidarius mieste veikusioms gamykloms, žmonės ėmė ieškoti naujos veiklos, todėl vystėsi smulkusis verslas, kūrėsi nedidelės parduotuvėlės, kavinės ir kitos paslaugos. Įgavus minimalius įrankius norėta susitvarkyti privačias erdves:

„Tai gerai, jei imam pačią pradžią, ar ne, pirmą dešimtmetį. Tai kaip mes jau ir sutarėm, pradėjo atsirasti pirmieji kooperatyvai, smulkūs verslai, smulkūs verslininkai, ir jie tvarkės tik savo. To miesto erdvėm didžiosiom tokiom socialinėm nebuvo tokios didelės įtakos.“ (R2)

„Paskui žmogus įėjo į savo erdvę, jis tą erdvę kaip sugebėjo, taip tvarkėsi ir puošėsi, gražinosi ir kūrė. Toks daugiau pavirto į individualų tų erdvių tvarkymą. Miestas daugiau bendrose erdvėse buvo tokiam sąstingyje. Atsirado čia LEZ'ai tie vadinami, laisvos ekonominės zonos,

atsirado kiti poreikiai, kiti tikslai, kiti užmojai, kitų pertvarkymas, o apie kažkokį grožį, kažkokį patogumą žmogui ar apie dar kažką nelabai dar kas galvojo.“ (R5)

Miesto plėtra buvo chaotiška. Viešosiose erdvėse, tokiose kaip parkai ar aikštės, buvo mažai spontaniško veiksmo. Sekančiame dešimtmetyje prasidėjo ryškesni miesto erdvinės struktūros pokyčiai. Europos Sąjungos skirtų lėšų dėka ilgainiui pradėta daugiau rūpintis infrastruktūros (ypač gatvių) atnaujinimu, augo standartai: „*Aš sakyčiau, kad esminis lūžinis taškas atsiranda tada, kai Lietuva tampa Europos Sąjungos nare.*“ (R1) Po truputį prasidėjo ir viešųjų erdvių atnaujinimo procesai. Keitėsi pačių gyventojų prioritetai ir poreikiai, kuriems patenkinti mieste susiformavo visiškai naujos erdvės, skirtos kultūrai (Šiaulių arena) ir pramogoms (prekybos centrai). Trečiajame etape įvyko esminis lūžis. Įsisavintos ES lėšos, augo bendras investicijų kiekis. Patys miesto gyventojai jau buvo susipažinę su kitų Lietuvos miestų viešųjų erdvių pavyzdžiais, lankėsi užsienyje, ir atitinkamai pradėjo kelti didesnius lūkesčius savo miestui, aktyviau reikšti asmeninę poziciją. Dalinai arba pilnai atnaujintos visos svarbiausios miesto viešosios erdvės:

„Sakau, dabar kokie 5-6, nežinau, kartais sunku suskaičiuoti, bet prasidėjo tos visos ir bulvaro, ir viešųjų erdvių, gatvių ten tos rekonstrukcijos. Man atrodo, dabar buvo toks aktyviausias ir produktyviausias laikas. Nes iš tikrųjų, kaip sakau, ir miesto parkas, ir ten „Saulės laikrodžio“ aikštė apsitvarkė, dabar yra ir Pietiniam, lyg tai bulvarą tvarko po trupučiuoką, Dainų parko tas erdves, kur irgi ten užteko takelių padaryti, ar ne, dviračiams ir pėstiesiems, ir iškart atgyja.“ (R9)

Specialistų tarpe vyrauja sutarimas, kad atnaujinimai prasidėjo per vėlai. Kurį laiką stebėti pokyčiai kituose, mažesniuose miesteliuose, kai Šiauliai ilgai laikėsi sąstingio būsenoje. Viešosios erdvės ir jų savalaikis nesutvarkymas laikomas viena iš kompleksinės miesto mažėjimo problemos priežasčių:

„Kaip tik Šiauliai gavo iš tų didesniųjų miestų tą europinę paramą tam paskutiniajam, trečiajam dešimtmetyje nepriklausomybės. <..> Tai prasidėjo ir bulvaro antros dalies tvarkymo etapas, Prisikėlimo aikštės, kas labai svarbu, sutvarkymas, pagrindinės miesto viešosios erdvės. Parko, estrados, ir senojo mūsų taip, parkų, tų visų sutvarkymas. <..> Tik tiek, kad miestas dabar yra nukraujavęs labai, netekęs daug gyventojų, vis tiktai trečdalį gyventojų Šiauliai prarado per tą laikotarpį. Ir, aišku, tas viešųjų erdvių tvarkymas, mano galva, yra šiek tiek vėluojantis. Jeigu mes būtume susitvarkę antrajame dešimtmetyje, būtume sukūrę ženkliai

geresnės sąlygas čia gyvenantiems žmonėms. Būtų mūsų demografinė situacija buvusi geresnė.“ (R13)

5.5. Kiti pastebėjimai

Pabaigai verta aptarti bendrus pastebėjimus ir koreguotinus aspektus, kurie išryškėjo refleksijoje apie geras, tinkamas naudojimui viešas miesto erdves. Šioje dalyje aktyviausiai savo nuomone dalijosi ir pavyzdžius teikė miesto kūrėjai. Pažymima, kad tinkamai pritaikyta architektūra formuoja žmogaus nuotaiką, pozityvų nusiteikimą:

„<..> architektūra tikrai formuoja žmogaus nuotaiką ir jeigu jinai gera, jinai netrukdo, šviesos neužstoja, kelia geras emocijas, galbūt tu net nepastebi. Žmogus turbūt nesupranta, kodėl jis jaučiasi gerai, bet jis praeina galbūt pro gražų pastatą. Tiesiog yra pasąmonėje užkoduota.“ (R11)

Viešosios erdvės turi būti jaukios ir patogios bent dviem aspektais: svarbi lokacija ir infrastruktūra. Lokacijos prasme erdvės turi būti kuriamos ir atnaujinamos ne tik miesto centre, bet ir gyvenamuosiuose rajonuose, kuriuose koncentruota didelė miesto gyventojų dalis. Tinkama infrastruktūra reiškia viešoms erdvėms pritaikytas paslaugas, tokias kaip nedidelės kavinės. Taip pat vertinama švara, tvarka, seni pastatai, žaluma. Kad erdvės būtų gyvos, reikalingas žmonių dalyvavimas, kuris yra nulemtas kelių pagrindinių faktorių. Pirmiausia miestiečiai turėtų patys demonstruoti norą įsitraukti (pvz.: reikšti savo nuomonę, teikti pasiūlymus arba aplankyti, įvertinti jau sutvarkytas erdves), kad erdvių kūrėjai jaustų palaikymą, postūmį ar bent jau suvoktų, kad viešos erdvės miestiečiams iš tiesų yra reikalingos. Iš kitos pusės, viešos erdvės gali ir turi būti kuriamos taip, kad savo esme skatintų dalyvavimą ir formuotų laisvalaikio leidimo kultūrą:

„Reiškia, turi galvoti apie tą žmogų, kuriam būtų ten patogiu, jauku ir faina. Tai vat jeigu tą panaudoti visose erdvėse, ką galima pasiūlyti įvairaus amžiaus, pomėgių, tipo žmonių. Viešosios erdvės yra skirtos viešiemis žmonių poreikiams tenkinti. Jeigu mes to nepadarom, ta viešoji erdvė tampa tokia pusiau mirusi. Tada prasideda bambėjimas, kam ten įdėjom tuos 5 ar 3 milijonus. Dabar tų gražių trinkelių yra ir suoliukai faini, bet kas ant jų sėdės ir ką mes ant jų veiksime.“ (R13)

Fiksuojiama neigiama tendencija, kad kai kurios erdvės atnaujinamos formaliai: *„Ir tos erdvės atsiranda tam, kad jos būtų patogios, neperkrautos. Nuotraukose ir visur gražiai atrodytu, švariai ir*

tvarkingai. Bet nebėra to dvasinio dalyko.“ (R5) Trūksta miesto savitumo ženklų, istorinės atminties įprasminimo: „Man dar labai svarbi erdvė yra Zubovų rūmai, kurie dabar, deja, stovi apleisti, ir tas likimas nelabai aiškus. Ir Zubovų rūmai, ir visas parkas ten aplink jį, man dar turbūt ir asmeniškai, ir tiesiog, nu, kaip miesto istorijos paminklas svarbus.“ (R9)

Nemažai tiesioginės kritikos atitenka miesto savivaldybei. Specialistų nuomone, trūksta viešųjų erdvių vizijos: *„Idėjos pačios nėra. Kažkokie bendrinio sumanymo. Intervencijos į bendrą miesto audinį.“ (R11) Tai pirmiausia atsiliepia kokybei:*

„Gyventojai nesuvokia, jie mato, sako, kad plius, super, wow, kiek gatvių išasfaltavo, koks geras meras, kaip čia Šiauliai dabar vystosi, dar kažką. O kad ten po kelių dienų po pridavimo objekto jau lūžta kažkokie dviračių atramos stovai dėl nekokybiško įrengimo, nesvarbu, kieno ten, ar projektuotojų būtų klaida, ar statybininkų kažkoks pataupymas. Dabar brodvėjus tą naująją dalį padarė, neseniai, pernai kažkada buvo baigta. Aplink medžius tie metalai jie jau nurūdyję, dažai nusilupę.“ (R11)

Paskutinis vertas aptarimo aspektas yra miestiečių įtraukimas į viešų erdvių kūrimą. Gyventojų paklausus, ar ir kokiais būdais jie yra skatinami prisidėti, daugiausiai minimos asmeninės iniciatyvos savo bendruomenėje. Kai kurie miesto sprendimai persikelia į virtualią erdvę, kur gyventojai gali balsuoti už jiems labiausiai patinkančias projektus. Tačiau miestiečiai teigia, kad nelabai domisi ir retai pastebi tokias iniciatyvas, patys jose beveik dalyvauja:

„Nors, atrodo, parašoma, kad bus projektas, bus statinys, ten ir ten, susirenkam aptarimui, žmonės neaktyvūs, galėtų ateiti ir pareikšti. Tas irgi yra, bet šituo valdžia labai naudojasi. Neatėjai, tavo reikalas. O jei norit paklausti, tai siųskit į bendruomenes, tegul duoda raštiškus atsakymus, tinka ar netinka. Palaikykite kontaktą su visuomenininkais. Tai yra labai mažai to ryšio palaikoma.“ (R5)

Panašia pozicija dalijasi ir specialistai. Pritariama, kad trūksta dialogo tarp savivaldos ir gyventojų. Kūrėjai rodydami savo iniciatyvą jaučiasi ignoruojami:

„Mes prašom, siūlom, kviečiam, bandom išsakyti savo poziciją. Dažniausiai nereaguoja į mus, į menininkus, kultūros žmones, ir mūsų pastabos yra traktuojamos kaip bandymas sustabdyti, pakenkti, neįgyvendinti projekto (nusijuokia), ko mes nesam visiškai suinteresuoti daryti. Taip buvo su Kaštonų alėja. Ir su Prisikėlimo aikšte, ir su kitom erdvėm, ir su paminklo statyba. <..> Tie procesai, jie tokie stringa dėl tokio paprasto nesusikalbėjimo. Aš manau, kad

administracija, miesto valdžia, politikai mūsų dar yra labai toli nuo suvokimo, kad jie yra bendruomenės tarnai ir turi tuos bendruomenės poreikius tenkinti.“ (R13)

Išvados

Šiaulių miesto viešųjų erdvių pokyčiai analizuoti taikant posocialistinių miestų transformacijos ir viešųjų erdvių teoriją. Pirmiausia posocialistinių miestų teorija atskleidė kaitos trajektoriją. Išryškėjo struktūra, kuri padėjo pasirengti gaires pokalbiui apie miesto raidą su nuolatiniais jo gyventojais, šiuos pokyčius patyrusius asmeniškai. Viešųjų erdvių teorijos analizė parodė, kaip miestas, jo struktūra, planavimas, dizaino elementai, turimi gamtos resursai ir kitos detalės formuoja miestiečių kasdienybę. Atlikus Šiaulių miesto atvejo analizę ir interviu su miesto gyventojais, išryškėjo trys viešųjų erdvių kaitos etapai. Iš vienos pusės, jie gali pasirodyti pakankamai akivaizdūs, nes pažymi tris skirtingus dešimtmečius. Tačiau Šiaulių mieste visi trys laikotarpiai turėjo sau specifinius bruožus, kuriuos aiškiai išartikuliuo ir miestiečiai. Pirmasis nepriklausomybės dešimtmetis prisimenamas kaip laikotarpis, kuriame viešosios erdvės buvo apleidžiamos, nyko. Sąmonėje ryškiau išlikę pokyčiai, susiję su asmenine gerove ir aplinkos nestabilumu. Visi gyventojai asmeniškai arba per artimųjų pavyzdžius patyrė miesto didžiųjų įmonių užsidarymo padarinius, kas vertė ieškoti kitų pragyvenimo šaltinių. Daugiausia žmonių savo veiklą perorientavo į paslaugų sektorių, o ši tendencija išsilaiškė iki šiol. Erdviniai pokyčiai tuo laikotarpiu buvo susiję su žmonių asmenine iniciatyva, viešumas nebuvo prioritetas. Sekančio dešimtmečio pradžia taip pat prisimenama kaip pakankamai nykus laikotarpis. Pokyčiams postūmį davė Lietuvos tapimas Europos Sąjungos nare, bet tai iš pradžių reiškė tik pagrindinės infrastruktūros atnaujinimą. Pradėta rengti ir projektus, susijusius su viešųjų erdvių tvarkymu, tačiau jiems įsibėgėti prireikė daugiau laiko. Vis dėlto, keitėsi žmonių poreikiai, formavosi globalizacijos paskatinta vartotojiškumo kultūra, ir mieste pradėjo kurtis pusiau viešos erdvės – prekybos centrai. Paslaugų koncentracija vietoje vietoje palengvino kasdienybę, tačiau tuo pačiu paskatino žmonių susikongregavimą uždarose patalpose, skirtose konkrečių poreikių tenkinimui, paslaugų įsigyjimui. Prekybos centrų įsikūrimą šiauliečiai prisimena su nuoskauda, nes nors kilo bendras pragyvenimo lygis, mieste kūrėsi naujos verslo įmonės (ne tik vietinių verslininkų, bet jau ir užsienio kapitalo), tačiau tai kaip tik paskatino vienos svarbiausių miesto viešųjų erdvių – bulvarų nykimą. Galiausiai, trečiajame dešimtmetyje, ypač per paskutinius 5-7 metus, įvyko ilgai laukti pokyčiai. Buvo dalinai arba pilnai atnaujintos visos svarbiausios miesto viešosios erdvės. Gyventojams šį laikotarpį reflektuoti lengviausia dėl to, nes pokyčiai pakankamai neseniai įvykę, kai kurie tęsiasi šiuo metu. Kadangi atsirado nauji (arba nyko seni) objektai, pradėta individualiai reflektuoti apie tai, ko patiems gyventojams mieste iš tiesų reikia. Atlikti atnaujinimai vertinami pozityviai dėl to, nes erdvės

buvo „išvalytos“, t.y. pašalinti nereikalingi elementai, jos tapo atviresnės, atsivėrė architektūra. Daug dėmesio skirta miesto rekreacinėms erdvėms skirtinguose miesto rajonuose (parkams, ežerams), išnaudotas miesto „žalioji“ potencialas. Iš kitos pusės, miestiečiai pasigenda simbolių, kurie buvo pašalinti atnaujinimų eigoje, jiems trūksta paaiškinimo apie tokius sprendimus. Nors tam tikros erdvės pildosi menininkų iniciatyvomis (skulptūromis, piešiniais ant sienų), kitose trūksta jaukumo. Formaliai įgyvendinti dideli projektai, tačiau ne visuose iš jų pasirūpinta smulkesnėmis detalėmis, kurios kvieštų miestiečius domėtis, žiūrėti, patirti. Gyventojų nuomone, erdvėms trūksta žmogiškumo ir paprastumo. Specialistai, kurie su erdvių kūrimu susiduria savo profesiniame gyvenime, pastebi kitas neigiamas tendencijas. Erdvių gyvumui reikalingas žmonių dalyvavimas, tačiau mieste sparčiai mažėja gyventojų, taip pat jaunimo, kuris pradėtų naujas iniciatyvas, atliepiančias šių laikų dvasią. Tyrime apklausti kūrėjai buvo meno, architektūros ir dizaino specialistai, kurie paprastai analizuoja, kaip erdvės ir jų pokyčiai veikia žmones. Atitinkamai, jie turi nemažai pasiūlymų, ką būtų galima patobulinti, tačiau jaučiasi ignoruojami ir neišklausomi miesto valdžios, kuri, jų nuomone, priima sprendimus tiesmukiškai, orientuojasi į trumpalaikius tikslus. Nors erdvės atnaujintos, kvestionuojama jų kokybė ir patvarumas.

Tyrimu pavyko iš arčiau susipažinti su miesto istorija ir gyventojų patirtimis, suteikti miestiečiams balsą, išklausti jų nuomonę apie tai, kaip miestas keitėsi per daugiau nei trisdešimt metų. Vis dėlto, kadangi nagrinėtas labai ilgas laikotarpis, kai kurie aspektai aptarti tik lakoniškai. Šiuo atveju pasirinkta analizuoti, kaip miesto ekonominė, politinė, socialinė kaita buvo susijusi su miesto erdviniais pokyčiais, tačiau kiekviena iš šių sričių galėtų būti tirama detaliai. Pavyzdžiui, liko neaptarta didelė pokalbių su gyventojais dalis, kurioje jie dalijosi prisiminimais apie pirmąjį dešimtmetį vykusius ekonominius pasikeitimus. Klausimas apie miesto didžiųjų įmonių nykimą jiems buvo užduotas norint įvesti respondentus į temą, tačiau gauta labai daug papildomos medžiagos. Kadangi tai buvo tik šalutinė tema, lieka neaišku, ar pramoninė miesto tapatybė yra tik praeities šešėlis, ar ir dabar (ir kiek) formuoja Šiaulių gyvenimą. Tyrimas turi nemažai potencialo ateičiai. Gyventojų apie viešas erdves buvo klausiama bendraja prasme, klausimais neišskiriant konkrečių vietų, tai palikta pačių gyventojų įvardijimui. Pastebėta, kad kai kurios miesto viešosios erdvės yra tokios svarbios, kad joms išskirtinai galėtų būti atliekami specialūs tyrimai. Būtų galima detaliai aiškintis, kaip jas suvokia miesto gyventojai ir kaip tai dera su jų kūrėjų vizijomis. Dabar pavyko pamatyti tik tokio (ne)sutapimo paviršines detales. Nors viešosios erdvės yra pagrindinis miesto veidas, tačiau gyventojų pasakojimuose neišryškėjo aiški viešųjų erdvių vizija. Erdvės matomos kaip skirtingi projektai, nesusijungiantys į vieną struktūrą. Tolygumas nereiškia, kad atskiros erdvės turi turėti vienodą

charakterį. Kaip tik atvirksčiai – jos turi pasižymėti specifinėmis, istoriškai nulemtomis savybėmis, būti aiškios identifikuojamos ir išskiriamos iš kitų. Kaip teigė vienas kūrėjas – tai, kas tinka Šiauliams, netinka kitiems miestams. Tačiau nėra tiksliai aišku, kas yra ar kokia linkme formuojama miesto šiuolaikinė tapatybė. Tyrime nesutiko dalyvauti už erdvių vystymą atsakingi savivaldybės darbuotojai, todėl nebuvo galimybių palyginti jų ir kitų gyventojų perspektyvos, jų pozicija liko neatskleista.

Literatūros sąrašas

1. Amin, Ash, "Collective culture and urban public space", *City: Analysis of Urban Trends, Culture, Theory, Policy, Action*, Vol. 12, No. 1, (Routledge: 2008), 5-24.
2. Andrusz, Gregory, "Wall and mall: A metaphor for metamorphosis", *The Urban Mosaic of Post-Socialist Europe. Space, Institutions and Policy*, eds. S. Tsenkova, Z. Nedovic-Budic, (Physica-Verlag Heidelberg: 2006), 71-90.
3. Bokmota, Tautvydas, Simonas, Šabanovas, „Vilniaus miesto viešųjų erdvių sistema“, *Geologija. Geografija*, Vol. 4, Nr. 4, (Lietuvos mokslų akademija: 2018), 168-181.
4. Borer, Michael Ian, "Being in the City: The Sociology of Urban Experiences", *Sociology Compass*, Vol. 7, No. 11, (John Wiley & Sons Ltd.: 2013), 965-983.
5. Brade, Isolde, Gunter Herfert, Karin Wiest, "Recent trends and future prospects of socio-spatial differentiation in urban regions of Central and Eastern Europe: A lull before the storm?", *Cities. The International Journal of Urban Policy and Planning*, Vol. 26, (Elsevier Ltd: 2009), 233-244.
6. Carmona, Matthew, "Principles for public space design, planning to do better", *Urban Design International*, Vol. 24, No. 1, (Springer: 2018), 47-59.
7. Carr, Stephen, Mark Francis, Leanne G. Rivlin, Andrew M. Stone, "Needs in Public Space" (org. 1992), *Urban Design Reader*, eds. M. Carmona, S. Tiesdell, (Elsevier: 2007), 230-239.
8. Čiupailaitė, Dalia, „Sociologinė naujųjų būsto projektų posocialistiniame Vilniuje refleksija“, *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, Vol. 31, No. 2, 2012, 187-221.
9. De Certeau, Michel, *The Practice of Everyday Life*, (University of California Press: 1984).
10. De Waal, Martijn, Frank Suurenbroek, Ivan Nio, "Responsive public spaces: Five mechanisms for the design of public space in the era of networked urbanism", *Shaping Smart for Better Cities: Rethinking and Shaping Relationships between Urban Space and Digital Technologies*, eds. A. Aurigi, N. Odendaal, (Academic Press: 2020), 33-54.
11. Enyedi, Gyorgi, "Transformation in Central European Postsocialist Cities", *Discussion Papers / Centre for Regional Studies of Hungarian Academy of Science*, No. 21, ed. L. Hrubí, (Sümegei Nyomdaipari, Kereskedelmi és Szolgáltató Kft: 1998), 1-51.
12. Francis, Mark, "Control as a Dimension of Public Space Quality", *Public Places and Spaces*, eds. I. Altman, E. H. Zube, (Plenum Press: 1989), 147-172.

13. Garcia-Ayllon, Salvador, "Urban transformations as indicators of economic change in post-communist Eastern Europe: Territorial diagnosis through five case studies", *Habitat International*, Vol. 71, (Elsevier Ltd.: 2018), 29-37.
14. Gedutis, Aldis (a), „Kultūrinės Klaipėdos reprezentacijos: užmigęs miestas, naminiai žmonės, buitinis multikultūriškumas“, *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, Vol. 29, N. 4, 2011, 259-284.
15. Gedutis, Aldis (b), „Nematomas miestas, arba Geriausio Klaipėdos kultūros gido paieškos“, *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, Vol. 28, N. 1, 2011, 183-209.
16. Grunskis, Tomas, „Miesto viešųjų erdvių sistemos samprata ir formavimo modeliai“, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, Vol. 71, (VDA leidykla: 2013), 127-138.
17. Haase, Annegret, Dieter Rink, Katrin Grossmann, "Shrinking Cities in Post-Socialist Europe: What Can We Learn From Their Analysis for Theory Building Today?", *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, Vol. 98, No. 4, 2016, 305-319.
18. Haase, Annegret, Katrin Grossmann, Annett Steinfuhrer, "Transitory urbanites: New actors of residential change in Polish and Czech inner cities", *Cities. The International Journal of Urban Policy and Planning*, Vol. 29, (Elsevier Ltd: 2012), 318-326.
19. Hirt, Sonia, "Landscapes of postmodernity: Changes in the built fabric of Belgrade and Sofia since the end of socialism", *Urban Geography*, Vol. 29, No. 8, (Bellwether Publishing, Ltd.: 2008), 785-810.
20. Hirt, Sonia, "Planning the post-communist city: Experiences from Sofia", *International Planning Studies*, Vol. 10, No. 3/4, (Routledge: 2005), 219-240.
21. Hirt, Sonia, "Whatever happened to the (post)socialist city?", *Cities. The International Journal of Urban Policy and Planning*, Vol. 32, No. 1, (Elsevier: 2013), 29-38.
22. Hirt, Sonia, Kiril Stanilov, "Twenty years of transition: The evolution of urban planning in Eastern Europe and the former Soviet Union, 1989-2009", *UN-Habitat, Human Settlements Global Dialogue Series*, No. 5, 2009.
23. Jabareen, Yosef, Efrat Eizenberg, "Theorizing urban social spaces and their interrelations: New perspectives on urban sociology, politics, and planning", *Planning Theory*, Vol. 20, No. 3, (Sage Publications Inc., 2021), 211-230.
24. Kahrik Anneli, Jana Temelova, Kati Kadarik, Jan Kubeš, "What attracts people to inner city areas? The cases of two post-socialist cities in Estonia and the Czech Republic", *Urban Studies*, Vol. 53, No. 2, (Sage Publications, Inc.: 2015), 355-372.

25. Karel, Maier, "Czech planning in transition: Assets and deficiencies", *International Planning Studies*, Vol. 3, No. 3, (Routledge: 1998), 351-365.
26. Keivani, Ramin, Ali Parsa, Stanley McGreal, "Globalisation, Institutional Structures and Real Estate Markets in Central European Cities", *Urban Studies*, Vol. 38, No. 13, (Carfax Publishing Ltd.: 2001), 2457-2476.
27. Kovacs, Zoltan, Reinhard Wiessner, Romy Zischner, "Urban Renewal in the Inner City of Budapest: Gentrification from a Post-Socialist Perspective", *Urban Studies*, Vol. 50, No. 1, (Sage Publications, Inc.: 2013), 22-38.
28. Kraniauskas, Liutauras (a), „Miesto erdvė ir subkultūrų dinamika Klaipėdoje 1991-2010 m.”, *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, Vol. 30, N. 1, 2012, 165-209.
29. Kraniauskas, Liutauras (b), „Miesto erdvė ir subkultūrų dinamika Klaipėdoje 1991-2010 m.”, *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, Vol. 31, N. 2, 2012, 153-186.
30. Kraniauskas, Liutauras, „Švenčių ir miesto erdvės santykis: trijų Klaipėdos miesto švenčių sociologija“, *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, Vol. 28, No. 1, 2011, 149-182.
31. Lavrinec, Jekaterina, „Urbanistinė choreografija: Emocijos ir ritualai“, *Santalka: Filosofija, Komunikacija*, Vol. 19, Nr. 1, 2011, 62-73.
32. Lietuvos socialinių tyrimų centras, *Lietuvos metropoliniai regionai. Gyventojų erdvinė diferenciacija XXI a. pradžioje*, red. D. Burneika, (Vilnius: 2017).
33. Light, Duncan, Craig Young, "Public Memory, Commemoration and Transitional Justice: Reconfiguring the Past in Public Space", *Post-Communist Transitional Justice: Lessons from 25 Years of Experience*, eds. L. Stan, N. Nedelsky, (Cambridge University Press: 2015), 233-251.
34. Lynch, Kevin, *The Image of the City*, (The MIT Press: 1960).
35. Lisowski, Andrzej, Waldemar Wilk, "The changing spatial distribution of services in Warsaw", *European Urban and Regional Studies*, Vol. 9, No. 1, (Sage Publications, Inc.: 2002), 81-89.
36. Lux, Martin, "Social housing in the Czech Republic, Poland and Slovakia", *European Journal of Housing Policy*, Vol. 1, No. 2, (Routledge: 2001), 189-209.
37. Nedovic-Budic, Zorica, Sasha Tsenkova, Peter Marcuse, "The urban mosaic of post-socialist Europe", *The Urban Mosaic of Post-Socialist Europe. Space, Institutions and Policy*, eds. S. Tsenkova, Z. Nedovic-Budic, (Physica-Verlag Heidelberg: 2006), 71-90.

38. Richard, Wohl R., Anselm L. Strauss, "Symbolic Representation and the Urban Milieu", *American Journal of Sociology*, Vol. 63, No. 5, (The University of Chicago Press: 1958), 523-532.
39. Sailer-Fliege, Ulrike, "Characteristics of post-socialist urban transformation in East Central Europe", *GeoJournal*, Vol. 49, No. 1, (Springer: 1999), 7-16.
40. Sykora, Ludek, "Changes in the internal spatial structure of post-communist Prague", *GeoJournal*, Vol. 49, No. 1, (Kluwer Academic Publishers: 1999), 79-89.
41. Sykora, Ludek, "New Socio-Spatial Formations: Places of Residential Segregation and Separation in Czechia", *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, Vol. 100, No. 4, (Blackwell Publishing Ltd: 2009), 417-435.
42. Sykora, Ludek, Martin Ourednicek, "Sprawling post-communist metropolis: commercial and residential suburbanisation in Prague and Brno, the Czech Republic", *Employment Deconcentration in European Metropolitan Areas: Market Forces versus Planning Regulations*, (Springer: 2007), 209-233.
43. Sykora, Ludek, Stefan Bouzarovski, "Multiple Transformations: Conceptualising the Post-communist Urban Transition", *Urban Studies*, Vol 41, N. 1, (Sage Publications, Inc.: 2012), 43-60.
44. Stanilov, Kiril (a), "Taking stock of post-socialist urban development: A recapitulation", *The Post-Socialist City: Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe After Socialism*, ed. K. Stanilov, (Springer: 2007), 3-20.
45. Stanilov, Kiril (b), "The restructuring of non-residential uses in the post-socialist metropolis", *The Post-Socialist City: Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe After Socialism*, ed. K. Stanilov, (Springer: 2007), 73-100.
46. Tasan-Kok, Tuna, "Institutional and spacial change", *The Urban Mosaic of Post-Socialist Europe. Space, Institutions and Policy*, eds. S. Tsenkova, Z. Nedovic-Budic, (Physica-Verlag Heidelberg: 2006), 51-70.
47. Tosics, Ivan, "City development in Central and Eastern Europe since 1990: The impacts of internal forces", *Transformation of cities in central and Eastern Europe: Towards globalization*, eds. F. E. I Hamilton, K. Dimitrowska-Andrews, N. Pichler-Milanovic, (The United Nations University Press: 2005), 44-78.

48. Tsenkova, Sasha, "Beyond transitions: Understanding urban change in post-socialist cities", *The Urban Mosaic of Post-Socialist Europe. Space, Institutions and Policy*, eds. S. Tsenkova, Z. Nedovic-Budic, (Physica-Verlag Heidelberg: 2006), 21-50.
49. Tsenkova, Sasha, "Managing change: the comeback of post-socialist cities", *Urban Research & Practice*, Vol. 1, No. 3, (Taylor & Francis Group: 2008), 291-310.
50. Tsenkova, Sasha, "Planning trajectories in post-socialist cities: patterns of divergence and change", *Urban Research & Practice*, Vol. 7, No. 3, (Routledge: 2014), 278-301.
51. Urbonaitė, Inga, „Rekreacinių funkcijų raiškos transformacijos posovietinio miesto viešosiose erdvėse. Vilniaus atvejis“, *Journal of Architecture and Urbanism*, Vol. 37, N. 3, (Routledge: 2013, 194-209).
52. Urbonaitė-Barkauskienė, Veronika, „Vilniaus graffiti žemėlapis kaip socialinės miesto kaitos indikatorius: Naujininkų rajono atvejis“, *Santalka: Filosofija, komunikacija*, Vol. 22, No. 1, (Vilniaus Gedimino technikos universitetas: 2014), 53-68.
53. Wiessner, Reinhard, "Urban development in East Germany – specific features of urban transformation processes", *GeoJournal*, Vol. 49, No. 1, (Springer: 1999), 43-51.
54. Wunderlich, Filipa Matos, "Walking and Rhythmicity: Sensing Urban Space", *Journal of Urban Design*, Vol. 13, No. 1, (Routledge: 2008), 125-139.
55. Žilinskaitė-Vytienė, Viktorija, „Viešųjų erdvių preferencijos kaip kultūrinio tapatumo diskurso prielaidos“, *Vilniečių kultūrinio tapatumo raiškos profiliai*, sud. A. V. Matulionis, (Lietuvos socialinių tyrimų institutas: 2013), 26-33.
56. Žilys, Apolonijus, „Rezidencinė diferenciacija ir skirtumai Lietuvos moderniajame mieste: (po)sovietinis ar Vakarų miestas?“, *Kultūra ir visuomenė*, Vol. 4, No. 2, (Vytauto Didžiojo universitetas: 2013), 67-101.

1 priedas

Šiaulių miesto atvejo analizei naudoti šaltiniai

Literatūra

1. Purnas, Vilius, *Saulės miesto veidas (dizaineris apie Šiaulių pramonę)*, I t. (Šiaulių universiteto leidykla: 2009).
2. Vyšniūnas, Algis, *Architektūrinės ir urbanistinės idėjos Šiauliuose. Istorinės miesto transformacijos*, (Lietuvos architektų sąjunga: 2019).

Metraščiai

3. *Šiaulių metraštis 1990-1993 m.*, sud. Jonas Sireika, („Delta“: 1994).
4. *Šiaulių metraštis 1994-1995 m.*, sud. Jonas Sireika, („Saulės delta“: 1996).
5. *Šiaulių metraštis 1999-2002 m.*, sud. Šiaulių „Aušros“ muziejus (Šiaulių „Aušros“ muziejaus leidykla: 2003).
6. *Šiaulių metraštis 2003-2006 m.*, sud. Šiaulių „Aušros“ muziejus (Šiaulių „Aušros“ muziejaus leidykla: 2007).
7. *Šiaulių metraštis 2007-2010 m.*, sud. Šiaulių „Aušros“ muziejus (Šiaulių „Aušros“ muziejaus leidykla: 2011).

Dokumentai

8. Šiaulių miesto savivaldybė, *2007-2016 metų Šiaulių miesto strateginis plėtros planas*, 2006.
9. Šiaulių miesto savivaldybė, *2015-2024 metų Šiaulių miesto strateginis plėtros planas*, 2016.
10. Šiaulių miesto savivaldybė, *Šiaulių miesto esamos būklės analizė, II etapo ataskaita*, 2015.

Projektai

11. Šiaulių miesto savivaldybės administracija, „Talkšos ežero šiaurinės dalies valymas ir prieigų sutvarkymas“, 2007-2013,
https://www.siauliai.lt/upload/files/2021/04/12/2021_04_12_111210_59bVpLYnA1U1.pdf.
12. Šiaulių miesto savivaldybės administracija, „Talkšos ežero pakrantės plėtra“,
<https://www.siauliai.lt/lt/list/view/igyvendinami-ir-planuojami-igyvendinti-projektai>.

13. Šiaulių miesto savivaldybės administracija, „Vilniaus gatvės pėsčiųjų bulvaro ir amfiteatro rekonstrukcija“, <https://www.siauliai.lt/lt/list/view/igyvendinami-ir-planuojami-igyvendinti-projektai>.
14. Šiaulių miesto savivaldybės administracija, „Saulės laikrodžio aikštės kapitalinis remontas“, <https://www.siauliai.lt/lt/list/view/ivykdyti-investiciju-projektai>.
15. Šiaulių miesto savivaldybės administracija, „Prisikėlimo aikštės, jos jungčių ir prieigų rekonstrukcija“, <https://www.siauliai.lt/lt/list/view/igyvendinami-ir-planuojami-igyvendinti-projektai>.
16. Šiaulių miesto savivaldybės administracija, „Šiaulių miesto Centrinio ir Didždvario parkų bei jų prieigų sutvarkymas“, <https://www.siauliai.lt/lt/list/view/igyvendinami-ir-planuojami-igyvendinti-projektai>.

Nutarimai

17. Šiaulių miesto savivaldybės taryba (a), *Sprendimas dėl klasių ir mokinių skaičiaus Šiaulių miesto bendrojo ugdymo mokyklose 2021-2022 mokslo metais nustatymo*, 2021 m. vasario 4 d. Nr. T-32, Šiauliai, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/fa323b2067f011eb9954cfa9b9131808?jfwid=-a3k5c730k>.
18. Šiaulių miesto savivaldybės taryba (b), *Šiaulių miesto savivaldybės bendrojo ugdymo mokyklų tinklo pertvarkos 2021-2025 metų bendrasis planas*, 2021 gruodžio 2 d. Nr. T-459, Šiauliai, https://www.siauliai.lt/upload/media/user/54/%C5%BDivil%C4%97s/T-459_planas.pdf.
19. Lietuvos Respublikos Seimas, *Dėl Šiaulių universiteto reorganizavimo prijungimo prie Vilniaus universiteto būdu*, 2020 m. birželio 25 d., NR. XIII-3143, Vilnius, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/117e7f40b79e11ea9a12d0dada3ca61b?positionInSearchResults=15&searchModelUUID=da4077b8-f783-4ddb-a712-575e08ca5c52>.

Internetiniai šaltiniai:

20. DELFI, „Ant Salduvės piliakalnio Šiauliuose iškilis moderni nuogo kario skulptūra“, 2018, <https://www.delfi.lt/kultura/naujienos/ant-salduves-piliakalnio-siauliuose-iskils-moderni-nuogo-kario-skulptura.d?id=78871049>.
21. Etaplus, „Pasipuošė bulvaro „pelikanai“, 2020, <https://www.etaplus.lt/pasipuose-bulvaro-pelikanai>.

22. Kinčinitis, Virginijus, „V skulptūrinių akcentų pleneras „(Ne)atrasti Šiauliai“, 2018, <https://siauliugalerija.lt/projektas/v-skulpturiniu-akcentu-pleneras-neatrasti-siauliai/>.
23. Lietuvos statistikos departamentas, Rodiklių duomenų bazė, 2022, <https://osp.stat.gov.lt/web/guest/statistiniu-rodikliu-analize>.
24. Šiaulių kraštas, „Šiauliuose išardytas postamentas su juoduju obelisku“, 2019, <https://www.skrastas.lt/aktualijos/siauliai/siauliuose-isardytas-postamentas-su-juoduoju-obelisku>.
25. Šiaulių kraštas, „Geležinė lapė“ – su karoliais ir apšviesta“, 2021, <https://www.skrastas.lt/aktualijos/gelezine-lape-su-karoliais-ir-apsviesta>.
26. Šiaulių kraštas, „Vėl užgiedojo garsusis Šiaulių gaidys“, 2022, <https://www.skrastas.lt/aktualijos/vel-uzgiedojo-garsusis-siauliu-laikrodis-gaidys>.
27. Šiaulių miesto savivaldybė, „Pasikeitė trijų miesto gatvių pavadinimai“, 2021, <https://www.siauliai.lt/lt/news/view/pasikeite-triju-miesto-gatviu-pavadinimai>.
28. Šiaulių naujienos, „Architektas V. Rudokas: „Esu ramus – Prisikėlimo aikštė Šiauliai gali didžiutis“, 2020, <http://www.snaujienos.lt/miesto-gyvenimas/42236-architektas-v-rudokas-esu-ramus-prisikelimo-aikste-siauliai-gali-didziutis-2>.
29. Šiaulių naujienos, „Šiauliai 1918 – 2017: mieste šimtas meno kūrinių. Ir fontanas „Rūdė“ senajame naujajame bulvare“, 2017 (a), <http://www.snaujienos.lt/siauliai-780/34735-siauliai-1918-2017-mieste-simtas-meno-kuriniu-ir-fontanas-rude-senajame-naujajame-bulvare>.
30. Šiaulių naujienos, „Šiauliai atgyja: ant sienų gimsta profesionalų meno kūriniai“, 2016, <http://www.snaujienos.lt/index.php/naujienos/miesto-gyvenimas/2172-siauliai-atgyja-ant-sienu-gimsta-profesionalu-meno-kuriniai>.
31. Šiaulių naujienos, „Užbaigtas muziejaus projektas pateisino lūkesčius“, 2013, <http://www.snaujienos.lt/kultura-ir-pramogos/9192-ubaigtas-muziejaus-projektas-pateisino-lkesius.html>.
32. Šiaulių naujienos: „Šiauliai 1918 – 2017: mieste šimtas meno kūrinių. Sukilėlių kalnelio obeliskas“, 2017 (b), <http://www.snaujienos.lt/siauliai-780/33659-siauliai-1918-2017-mieste-simtas-meno-kuriniusukileliu-kalnelio-obeliskas.html>.

2 priedas

Klausimynas

1. Kaip keitėsi Šiaulių miestas nepriklausomybės pradžioje?
2. Kokią įtaką miestui turėjo didžiųjų įmonių uždarymas ar jų privatizacija?
3. Kuo pasižymėjo naujai pradėję kurtis verslai? Kaip jie užpildė ir pakeitė miesto erdves?
4. Kokius kitus vizualinius erdvių pokyčius atsimenate? Kaip transformavosi kasdien lankomos ar praeinamos miesto erdvės (gatvės, aikštės, pastatai)?
5. Kaip vyko miesto rajonų plėtra? Nuo ko priklausė tokie rajonų pasikeitimai?
6. Kaip ilgainiui kito miesto centro ir gyvenamųjų rajonų santykis? Kokios ir kur kūrėsi naujos laisvalaikio, komercinės ir pramoginės erdvės?
7. Su kokiais miesto erdvių pokyčiais siejate antrąjį nepriklausomybės dešimtmetį?
8. Kokius miesto pokyčius paskatino Lietuvos prisijungimas prie Europos Sąjungos?
9. Kaip nauji didieji prekybos centrai keitė gyventojų judėjimo mieste trajektorijas?
10. Kiek kryptingai vyko miesto plėtra paskutinį nepriklausomybės dešimtmetį?
11. Kiek svarbus miestui vizualinis patrauklumas? Į ką jūs atkreipiate dėmesį viešose erdvėse?
12. Kas apskritai yra gera viešoji erdvė? Kada norima būti viešose erdvėse?
13. Kaip menininkai keičia miesto viešąsias erdves?
14. Kiek miesto gyventojai yra įtraukiami į viešųjų erdvių kaitą?
15. Kaip nuo miesto erdvių priklauso miestiečių gyvenimas?
16. Kokie buvo pagrindiniai kaitos etapai arba kokie buvo esminiai lūžiai miesto viešųjų erdvių raidoje nuo nepriklausomybės pradžios?
17. Kurios konkrečios miesto viešosios erdvės jums yra svarbiausios?

3 priedas

Respondentų lentelė

Respondentai	Lytis	Gimimo metai	Profesija	Interviu trukmė
Gyventojai				
R1	Vyr.	1972 m.	Istorikas	1 val.
R2	Mot.	1968 m.	NT brokerė	1 val. 30 min.
R3	Mot.	1974 m.	Įmonės vadovė	1 val.
R4	Vyr.	1955 m.	Pensininkas	2 val. 30 min.
R5	Mot.	1962 m.	Verslininkė	2 val. 50 min.
R6	Mot.	1967 m.	Vadybininkė	30 min.
R7	Mot.	1971 m.	Namų šeimininkė	30 min.
R8	Mot.	1971 m.	Mokytoja	1 val.
Kūrėjai				
R9	Mot.	-	Meno specialistė	45 min.
R10	Vyr.	-	Architektas	3 val.
R11	Vyr.	-	Architektas	40 min.
R12	Vyr.	-	Dizaineris	6 val. (iš jų įrašytos – 2 val.)
R13	Vyr.	-	Kultūros specialistas	45 min.

4 priedas

MAXQDA medžiai

